

YAYINLAR ÜZERİNDE

Türkiye karst olayları hakkında bir araştırma. *Yazan : Cemal Arif Alagöz. Ankara 1944,*

Yurd içinde yaptığımız coğrafya araştırmaları sırasında, zaman zaman halkın civardaki mağaralardan, görülmeğe çok değer yerler olarak, bahsettiği iştir. Yüzlerce metre gidildiği halde ucu bucağı, dal ve budağı bulunmayan derin ve uzun yeraltı oyuklarından, bu oyukların bazı yerlerde kat kat oluşundan bahsedilir; bazılarının içinde göl veya dereler bulunduğu anlatılır. Yine halk arasında, bazı dağların yamaçlarından veya yükseklerdeki çukur bir yerden çıkan büyücek bir suyun, bir müddet aktıktan sonra ortadan kaybolduğu söylenir ve bu suyun daha alçak bir yerde tekrar yeryüzüne çıktığı rivayet olunur. Hele mağaralar içinde, tavandan aşağı sarkan ve tabandan yukarı doğru yükselen güzel ve zarif şekilleriyle kalınlı inceli birtakım sütunlar, dikit ve sarkıtlar (istalakit ve istalagmitler) buralara karşı olan merakı büsbütün artırır ve bazan ziyaretçileri hayrete düşüren güzellikler gösterir.

Yine suyun hiç te bol bulunmadığı kurak bölgelerde, yer yer, büyüklüğü gerçekten dikkati çekecek kadar fazla, gür bir şekilde kaynayan su menbalarına raslanır. Bunlar daha çıktıkları yerlerde bir dere veya çay teşkil edecek kadar bol suludurlar. Kurak bir iklim bölgesinde yeryüzüne çıkan böyle bir kaynak, çıktığı ve geçtiği yerlere hayat verir, oraları şeneltir, kasabalar, köyler böyle bir suyun etrafında sıralanır, çıplak yerler arasında burası sık meyve ve sebze bahçeleriyle kendini gösterir. Zaman zaman, bu suların bazılarının kısa bir müddet için kesilmeleyle, buralarda hayat adetâ söner, bulunan küçük kaynaklarla, biraz olsun, geçinilerek hayat verici büyük kaynağın yine çıkması, bol sularıyla çevresine hayat vermesi beklenir.

Bu bol sulu gür kaynaklar, çok vakit,

çıktıktan kısa bir müddet sonra, yüksek kayalardan aşağı hızla düşer, büyük ekonomî değeri olan çağlayan ve şelaleleri meydana getirirler.

Dere ve ırmaklar yeryüzünde akarken bir yerde kaybolmaları nedendir ? Aynı sular, bir müddet sonra nasıl oluyor da tekrar yeryüzüne çıkıyorlar ? O halde yeraltında da akarsular mı vardır ? Bu gibi yerlerde çanak biçimli, büyüklü küçüklü çukurluklar, kör vadilerin menşei nedir ? Derin ve uzun mağaralar nasıl meydana gelmişlerdir ? Bir dere teşkil edecek büyüklükte çıkan su kaynakları nasıl kaynaklardır ? Bu gibi sualler pek eskidenberi, bu olayların çokça görüldükleri yerlerde yaşayan insanların zihinlerini meşgul etmiş, bunun sebepleri araştırılmağa çalışılmış, görülen garip şekillerin herbirnee her memlekette türlü türlü adlar verilmiştir.

Akarsuların batmaları ve yeryüzüne çıkmaları olayı, daha ilk çağdanberi insanları düşündürmüş, bu noktada mağaraların önemli rolü olabileceği, depremlerin de tesiri bulunduğu fikri ileri sürülmüştür. Bu devirdenberi, bütün nazariyelerde, yeraltı sularının birbirlerine bağlı olduğu düşüncesi ortaya atılmıştır.

Bununla beraber ; bu husustaki esaslı araştırmalar onsekizinci yüzyılın ikinci yarısında Esper, Rosenmüller ve Tillesius ile başlamış, sistemli ve tasnifli çalışmalar ise ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında Naumann, J.I. Woods, Senft'in çalışmalarıyle kuvvetlenmiş, Schmidt, Putick, Hanke, MaríT nitsch, Müller, Kriz, Endriss, v. Gümbel, Martel gibi araştırmacıların gayretiyle jeoloji ve jeomorfoloji bakımından da izahına girişilerek bu sahaya ilmî bir çehre verilmiştir. Nihayet, Grund, Katzer, O. Lehmann ve Cvi-jie'in de çalışmalarıyle « karst olayları », « karst şekilleri adıyla » jeomorfolojinin önemli bir kolu gittikçe gelişmiştir.

Karst olayları. kalker, dolomit, jips, tuz, kireçtaşı fazla olan marn veya kumtaşı yahut konglomeralar gibi eriyebilen taşla-

rın bulunduğu yerlerde, bilhassa yeraltın-
da akan özel birtakim su akıntıları (karst
su akıntıları), ve kendine mahsus yer bi-
çimleri halinde görülür.

«Karst» kelimesi nereden geliyor?
Karst kelimesi, Yugoslavyanın önemli bir
kısını kaplayan Dinar dağlarının bilhas-
sa kalkerlerden meydana gelmiş kuzeybatı
kısına verilen addır. Cenup Slavların
dilinde «kras veya «krs» «taş» yahut «ka-
ya» anlamına gelir. İşte yeryüzünde, bil-
hassa kalker gibi, sularla eriyebilen ve
özel bir takım yer biçimlerinin doğmasına
yer veren çevrelerde kendini gösteren
olaylar ve yer şekillerine genel olarak
«karst olayları» adı verilir.

Karst olaylarının kendini gösterdiği
yerlerde, devamlı inişli normal vadiler
yerine kör vadiler ve çökük çanaklar yera-
lır. Bu gibi yerlerde, normal kaide seviyesi
yoktur: burada kaide seviyesi bir deniz
veya göl değil, belki su geçirmiyen bir
tabakadır. Normal aşınmadan farklı olarak
aşındırma tarzı daha ziyade kimyasaldır.
Vadi yamaçları da çok vakit pek diktir.

Çeşitli karst şekillerine her memle-
kette türlü türlü adlar verilmiş fakat bun-
lardan bir kısmı, bilhassa Yugoslavyanın
karst bölgesinden alınanlar, bu türlü karst
olaylarını ifade etmek üzere jeomorfoloji
terimi olarak kullanılmıştır. Meselâ :
Krain'de huni veya çanak biçimli çukur-
luklara verilen «dolina» adı dolin olarak
alınmış, tabanında zaman zaman veya
bazı defa devamlı olarak su bulunan ge-
niş çukurluklara sırb-hırvatçada tarla an-
lamına gelen «polje» gibi adlar verilmiştir.

Karst olayları ve yer biçimleri çok
çeşitlidir ve bir kısmı henüz kesin olarak
izah olunmuş değildir. Bununla beraber
karst olaylarını genel olarak yerüstü karst
olayları (dolin,uvala,polje,katavotra.... gi-
bi), yeraltı karst olayları (mağaralar vesa-
ire..), örtülü karst olayları (bilhassa jeo-
loji orgları gibi çukurlar ki,tortu bırakan
kalkerin tortu bırakma derecesine göre
az veya çok kalın bir mil tabakasıyla ör-
tülü bulunur ; üstte bir tabaka varsa, bu
tabaka her jeoloji orguna tekabül eden
yerde çukurluklar gösterir. Bu gibi şekil-
ler, fosilleşmiş karst olayları demektir)
olarak ayırmak mümkündür.

İşaret ettiğimiz gibi, karst olaylarının
bir kısmı henüz iyice aydınlanmış değildir.
Gerçekten, karst olaylarını yalnız kimya-
sal etki ile aydınlatmak bizi yanlış yollara
götürebilir. Bu arada karst olaylarına yer
veren taşın terkinin buna ne derece uy-
gun olduğu (meselâ : kil nisbeti fazla mı?
az mı ?...) vesaire gözönünde tutulmalıdır.
Öyle kalker arazi vardır ki, orada karst
olayları örnek teşkil edecek şekilde mey-
dana geldikleri halde, hemen yanibaşında
aynı arazi üzerinde bu olaylar ya pek zayıf
veya hiç denecek halde bulunurlar. Bu
sebeple eriyebilen kütleler alanında da
karst olaylarının tam olarak meydana
gelebilmeleri için bir takım şartların bu-
lunması zaruridir. Bu şartlar arasında
bilhassa şunları kaydetmek mümkündür:
Karst olaylarına yer veren kültenin (bil-
hassa kalkerin) kesif olması, kalın taba-
kalar meydana getirmiş bulunması, geniş
yerler kaplaması ; terkinde kalsiyum
karbonattan başka yabancı maddelerin
(bilhassa kil) az bulunması ; arazinin nis-
beten hafif eğimli ve inişi çıkışı az olması
(çok eğimli arazide bu olaylar az görülür ;
çünkü sular sızmağa vakit bulmadan
akarlar) ; devamlı olarak erimenin sürmesi
ve arazininin doymuş (meşbu) hale gelme-
mesi ; kalker arazinin, çevresine göre,
yüksek olması...

Görülüyor ki, karst olaylarını bir ta-
kim şartların bulunduğu yerlerde örnek
şekilleriyle görmek mümkündür. Nihayet
bütün bunlara, karst biçimlerinin tektonik
olaylarla olan ilgisi de eklenirse, bu olay-
ların tasvir ve izahlarındaki çeşitlilik ken-
dini biraz daha belirtir.

Karst olaylarının bulunduğu memle-
ketlerde, bu olaylar ve yer biçimleri
araştırılmış, yer yer izahına çalışılmıştır.
Bu arada İsviçre Jurası, Orta Alpler, Ce-
venne'lerle Orta Almanyada, İngiltere
ve Belçikada, Rusyanın Nijni Novgorod,
Ufa ve Perm çevrelerinde, Amerikanın
Alleghanie ve Mississippi arasındaki böl-
gesinde karst olayları araştırılmış, eserler
verilmiştir. Karst hakkında yazılmış belli
başlı eserlerin konularını aldıkları Dinar
ölkeleri ve Yunanistanla, güneydoğu Av-
rupa ölkeleri, Suriye, İtalya ve İberik
yarım adasında da bu olaylar yer yer
araştırılmıştır.

Memleketimizde karst olayları bu güne kadar, türlü bölgelerimizde araştırılmış ise de bu araştırmalar daha ziyade tek tek gözlemler halinde kalmış, yurdun türlü çevrelerindeki karst olayları, tek bir kitap içinde toplanmamıştır.

İşte şimdi tanıtmaya çalışacağımız «Türkiye karst olayları hakkında bir araştırma» adlı eser bu boşluğu doldurmak isteğiyle yazılmıştır. 16 : 24 santimetre en ve boyunda ve 72 sayfa tutan bu küçük kitap, kısmen bugüne kadar türlü bölgelerimizde çalışan Jeolog ve coğrafyacıların araştırmalarından faydalanılarak, kısmen de yazarın şahsî araştırmalarına dayanarak hazırlanmıştır.

Yurd ölçüsünde bir yaylacılık etüdünü yıllarca yorulmadan yürüten yazar, araştırmalarını yaparken, gözüne yer yer ilişen karst olaylarını da müşahede etmekten geri durmamış, gördüğü karst şekillerini tasvir etmiş, böylece bugüne kadar bilinen malûmata yenilerini de eklemiştir.

Bu araştırmaları sırasında yalnız karst olaylarının tasviriyle kalmayıp, gezdiği yerlerde karst olayları hakkında halk arasında söylenen güzel türkçe kelimeleri de özenle toplayan sayın profesör, bu alanda türkçe karst terimlerinin de çoğalmasına yardım etmiş, böylece ileride terim araştırmalarımız sırasında halk dilinden ne kadar faydalanabileceğimizi göstermiştir. Bu arada meselâ : Fransızların *aven*, İngilizlerin *light hole*, Yugoslav ve İtalyanların *jama*, Almanların *Riesenkessel* adını verdikleri yeryüzünde huni biçimli derin kuyular teşkileden ve çok vakit dipte bir mağarada nihayetlenen yer biçimlerine karşılık, yurdumuzun birçok köşelerinde bilinen «obruk» kelimesini bu anlamda bir terim olarak kullanmıştır. Bunun gibi yeni terimler arasında «ponor» karşılığı olarak «düden», «dolin» karşılığı olarak «koyak», «polje» karşılığı olarak «gölova» kelimeleri yer almıştır.

Türk Coğrafya Kurumu yayınlarının birinci sayısını teşkileden ve oldukça iyi bir kâğıt üzerine özenle basılmış bulunan bu küçük kitabın, açık ve orijinal resimleri bilhassa dikkati çekmektedir. Eseri süsleyen ve değerlendiren 32 resmin büyük bir kısmı yazan tarafından çekilmiştir.

Kitabın sonuna eklenmiş olan I: 4300-000 ölçekli ve "Türkiyede tespit edilen başlıca karst olayı alanları,, adını taşıyan harta, eserin değerini arttırmaktadır. Hartada tesbit olunabilmiş bulunun obruklar, düdenler, mağaralar, poljeler ayrı işaretlerle gösterilmiş, genel olarak karst alanları, sık karst olaylarına yerveren çevrelerle alçıtışı bulunan yerlerin karst olayları işaret edilmiştir. Bugün için, sadece başlıca karst olayları alanlarını ve sayın yazarın görebildiği yerleri tespit eden harta, ileride daha esaslı ve ayrıntılarıyla hazırlandığı ve tamamlandığı zaman daha büyük bir değer gösterecektir,

Kitabın sonuna 12 sayfa kadar yer tutan bir fransızca öz konduğu gibi, resimlerin de altında türkçe izahlar fransızcaya çevrilmiş olarak yer almıştır.

Şimdi kitabın sayfalarını karıştırarak onu daha yakından tanıyalım : Karst olayları ve Türkiye başlığını taşıyan birinci bahiste kalker arazinin özellikleri ve bazı karst terimleriyle karst araştırmalarından bahs olunmakta, topografya - hartalarımız gözden geçirildiği takdirde obruk, kokurdan, in, Mağara Dağı. Oyuklu Dağ, Susuz Dağ... gibi yer adlarının karst olaylarının oralarda varlığını, kısmen olsun, açığa vurduğu işaret edilmektedir.

Bundan sonra, Marmara ve Batı Karadeniz bölgeleriyle, Konya bölümü ve Akdeniz, Ege bölgeleri ve Güneydoğu Anadolunun kars alanları ve olayları üzerinde durulmakta; jips karstı gibi özel karst şekilleri de yurdun türlü köşelerinden örnekler halinde verilmektedir.

Marmara bölgesinin en göze çarpan karst olayı olarak Küçük Çekmece Gölü kuzeyindeki Yarımburgaz mağarasını ve bu mağara hakkında bugüne kadar yapılmış araştırmaları gözden geçiren sayın yazar, mağaranın teşekkülü üzerinde de durmaktadır.

Bizim de iki defa gezmek fırsatını bulduğumuz Yarımburgaz mağarası, birtakım dehlizlerle geniş salonlardan meydana gelmiş, türlü büyüklükte istalağmitlerle süslenmiştir. Yarımburgaz mağarası, Sazlı Bosna Çayırılığı adı verilen geniş vadinin güneye, Küçük Çekmece gölüne, doğru boğaz teşkil ettiği bir yerde bulunmakta-

dir. Bir kilometre kadar uzunluk gösteren mağaranın salonlarından bazılarının tavanı 20 metreye yakın yükseklik gösterir. Bu mağara üzerine çalışan bazı bilginlerin de fikirlerine göre, mağaranın bugünkü durumunu almasında kimyasal ve mekanik etkilerin müşterek rolü olması gerekir. Neojen bir örtü altında uzanan nümülitli bir kalker içinde oyulmuş bulunan bu mağaranın güneye bakan kapısının pek yakınında, Halkalıdan Sazlı Bosnaya doğru uzanan yolun hemen kenarında, saniyede bir metre küp kadar su çıkaran bir kaynak yer alır. Beyaz renkli kalkerler içinde gümüş gibi parlayan bu su, bir karst kaynağıdır ki, kurak mevsim sonunda (yaz sonunda) suları belli olacak kadar azalmaktadır. Bu suyun bir kilometre kadar kuzeyinde, harabeler arasında, takriben aynı büyüklükte bir kaynak daha görülmektedir.

Kitapta Batıkaradeniz bölgesinin mağara ve dolinlerinden bahsedildikten sonra Konya bölümü karst olayları ve şekilleri hakkında bugüne kadar yapılmış türlü araştırmalara kısaca dokunulmakta ve bu çevrenin karst şekillerinin ekonomi değeri belirtilmekte, Konya ovası yahut ovalarının ve platolarının kuraklığında ve sulanmasında karst olaylarının önemli payı bulunduğu meselesinin, üzerinde ayrıca durulması gereken bir konu teşkil ettiğine işaret olunmaktadır.

Bundan sonra, Akdeniz bölgesi karst olaylarını ele alan sayın profesör, ayrı kısımlar halinde, Beyşehir güneyi yöresinde karst olaylarını, Karatepe mağarasını, Antalya ovasıyla Eğridir Gölü ve çevresini Kestel polje (gölova) gurubıyla Elmalı poljesini ayrı ayrı gözden geçiriyor, her birinin beşerî ve ekonomi önemlerini belirtmeğe çalışıyor. Burada, kitabın 43 - 50 nci sayfalarında Isparta'nın 40 kilometre kadar güneyindeki Kestel polje gurubıyla bunun hemen güney batısında uzanan Elmalı poljesi hakkında bilgi verilmekte, her ikisi için 1 : 800,000 ölçekli birer kroki çizilmiş bulunmaktadır. XI inci levhada Kestel poljesinin, Burdur - Antalya yolundan Kestel gölüne doğru çekilmiş, güzel bir panoraması da verilmekte, bu resimde harman yerleriyle beraber çiftlikler gösterilmekte ve düzlükler ortasında yer yer yükselen karst tanık tepeleri (hum'lar) işaret edilmektedir.

Nihayet, Ege bölgesi karst olaylarına (Barza ovası, poljesi Fethiye'nin güneyinde Kaya köy ovası, kuzeyde Çaldağı güneyinde Gedre alanı, Üzümlü ovası ile Muğla ve çevresi) bugüne kadar yapılmış araştırmalara da dayanarak, kısaca dokunulduktan, güneydoğu Anadolu karst çevreleri hakkında da biraz bilgi verildikten sonra, karst ve alçıtaşı aşılığını taşıyan sonuncu bir kısımda, alçıtaşının da, kireç taşı gibi, karst olaylarına yer verdiği belirtilmektedir. 1943 kış mevsiminde Kangal çevresinde kızakla davar ağıllarını incelemeye giden yazar, burada halkın jipsten, «pur» adıyla bahsettiğini, yağmurlarla eriyen bu taşın deliklerine «purdeliği» (lapy karşılığı olup olmadığı incelenmeye değer) denildiğini, altları boşalan pur alanlarının çökmesiyle meydana gelen çukur çanaklara (dolinlere) «pur koyağı» adı verildiğini tesbitetmiş ve Ulaş göllerinin de bu çukur alanlara tekabül ettiğini görmüştür. Böylece, Şarkışladan Zaraya kadar uzanan sahada masavarî neojenle örtülü eojen jipsli serisi içinde, dağınık alanlar halinde, büyüklük küçük, içleri göl veya bataklık halinde bulunan yahut kuru pur koyakları, purdelikleri veya pur mağaraları halinde görülen geniş bir jips karstı bölgesi bulunmaktadır.

Bütün bu incelemelerde üzerinde özenle durulmuş gerçekten güzel tasvirler ve açık ifadeler dikkati çekiyor.

Kitabın sonunda sayın yazarın da işaret ettiği gibi, Türkiye'de karst olayları ve şekilleri bu küçük kitabın hacmi içine giren bahislerden çok daha geniş ve çeşitlidir. Ancak, bütün Türkiye karst alanlarını, bütün ayrıntılarıyla yer yer tespit ve tetkik ederek müşterek vasıfları daha esaslı bir şekilde meydana çıkarıp umumî sonuçlara varmak ancak zaman işidir. Bununla beraber, bugün derli toplu bir kitap halinde elimize gelen Türkiye karst olayları, ileride daha fazla geliştiği zaman memleket bilim alanında önemli bir yer tutacaktır. Bugün, memleket biliminde bir boşluğu doldurmak isteğiyle hazırlanmış bulunan Türkiye karst olayları araştırmasının, ileride daha büyük ve etraflı yazılmış bir eser halinde gelişmesini candan dileriz.

Dr. Reşat İZBIRAK
Coğrafya Doçenti

Altın Ordu Devletine ait materyaller II. (Sbornik materialov otnosjaščichsjak istorii Zolotoj Ordy) toplayan: *W. G. von Tiesenhausen* (Tizengaazen); işleyenler: *A. A. Romaskeviç* ve *S. L. Volin*. Naşiri: *Sovyetler Birliği İlimler Akademisi Şarkbilgi İnstitüsü* (Institut Vostokovedenija) Moskova-Leningrad 1941, 305 SS. Banan : 1-21S SS. müellifler ve eserleri hakkında malûmatla metinlerin rusça tercümeleri, 219-274 SS. farşça metinler, 277-306 SS. indeksler.

W. von Tiesenhausen'in, Altın Ordu tarihine ait metninin I. cildi arapça telif edilen parçaları ihtiva etmektedir. Mevcudu kalmıyan bu eserin, Maarif Vekilliğince tercüme ettirilerek, ilk yarısının bastırılmış olması (Türkçeye çeviren ve arapça metinleri İstanbul kütüphanelerindeki elyazmalarına göre kontrol eden: İsmail Hakkı İzmirli, Mf. V. neşriyatından, Türk tarihi kaynaklarından Nu. 2, İstanbul Maarif Matbaası 1941, 426 SS), Türk tarihini tetkik yolunda büyük bir hizmettir; bu mühim eserin ikinci yarısının da bir an evvel çıkmasını bilhassa temenni ederiz. Tiesenhausen'in Farşça metinleri ayrı bir cilt halinde hazırlandığı biliniyordu. Bu defa Sovyetler İlimler Akademisi tarafından eserin Farşça metinler kısmı da bastırılmış bulunuyor. Durumun icabı olarak neşrinden uzun bir zaman sonra ele geçirmeğe muvaffak olduğumuz bu eserin, muhteviyatı ve neşrinin mahiyeti hakkında Türk tarihçilerini haberdar etmek elbette yerinde olacaktır; metnin neşir tarzı ve tercümelerinin kontrolü nakledilen elyazmaların bizde mevcut elyazmalarıyla de karşılaştırılmasına bağlı olduğundan, bu işi daha müsait bir zaman bırakmak mecburiyetindeyiz.

Rusya'da geçen yüzyılın ortalarından beri «Şarkı tetkik» faaliyeti parlak bir dereceyi bulmuştu. St- Petersburg'daki Asya Müzesinde Türk ve İslâm illerinin tarihleri, dilleri ve umumiyetle kültürlerine ait en mühim kaynakların toplanılmış bulunması, Petersburg'un Rus müsteşriklerinin merkezi oluvermesini intaç etmişti. 1804 te kurulan Kazan Üniversitesi şark tetkiklerinde bir müddet için önderlik et-

tiyse de, 1860 lardan sonra St. Petersburg Üniversitesi ön safa geçti. Rus İlimle» Akademisinin de Petersburg'ta bulunması, ilmî faaliyetin artmasında mühim bir âmil teşkil ediyordu. V'erjaminov-Zernov, Berezin, Chwolson, Dorn, Kunik, Rosen, Radloff, Melioranskij ve nihayet Barthold ile Kraçkovskij gibi âlimler, St. Petersburg Üniversitesinde ve Akademisinde çalışmak için geniş imkânlar ve gayet müsait zemin bulmuşlardı. Aynı zamanda Rus üniversiteleri ve Akademisinin dışında da birçok ilmî neşriyat yapılıyordu; sayıları çokça olan muhtelif ilim cemiyetlerinin geniş ölçüdeki yayınlarından başka, ayrı şahıslar da ilmî neşriyatı destekliyorlardı. Bunlar arasında W. von Tiesenhausen'in «Altın Ordu tarihine ait metinler» i münhasıran Türk tarihiyle ilgilidir. Çarlık Rusyasında ilim adamlarının nasıl yetiştikleri, hangi şartlar ve imkânlar içinde çalıştıklarını göstermek bakımından W. von Tiesenhausen'in hal tercümesi ve «Altın Ordu tarihine ait metinler» in nasıl meydana geldiği ve sonraki mukadderatı tipik bir misal teşkiledebilir; bundan dolayı Tiesenhausen in hayatının esas hatlarını naklediyoruz; W. G. von Tiesenhausen, Baltık eyaletindeki Alman baronlarından olup, 1825 de Narva şehrinde doğmuş, 1848 de St. Petersburg Üniversitesinin Şark dilleri şubesini bitirmişti. Ailece zengin olmadığından, ilmî araştırmalara müstakilen devam edememiş, geçimini temin için 12 yıl kadar muhtelif dairelerde, hizmet etmişti. Nihayet 1861 de Arkeologya Heyetinde (Archeologičeskaja Kommissija) bir vazife almış ve burada ölümüne kadar (1902) kalmıştır. Vazifesi icabı Ukrayna ve Şimalî Kafkasyada, antik Grek şehirleri ve İskit Kurganları üzerinde kazılar yapmıştı; bundan dolayı, ötedenberi ilgisi olan, şark memleketleri tetkiklerine çok az zaman ayırabiliyordu; buna mukabil, şarkiyat sahasında da mühim eserler meydana koydu. «Şark hilâfeti sikkeleri» adlı eseri (St. Psbg. 1873) hâlâ islâm meskûkâtı için en mühim tetkik olmakta devam ediyor. Tiesenhausen ilmî araştırmalarını devam ettirebilmek için, ya «mesen» lerin veya ilmî cemiyetlerin yardımına muhtaçtı. Bu hususta kendisine en büyük yardımı gösteren zat, Arkeologya Heyeti reisi Kont S. G»

Stroganov olmuştur. Tiesenhausen, Altın Ordu Devleti tarihine ait Arapça, Farsça ve Türkçe kaynak malzemesini toplamaya başlayınca Avrupa Kütüphanelerindeki (Berlin, Viyana, Paris, Londra) tetkiklerinin (1880 de) masrafını Kont Stroganov vermişti: Bu tetkik seyahati neticesinde Tiesenhausen Arapça metinleri bir araya getirerek «Altın Ordu tarihine ait metinler I. » adlı eserini vücuda getirdi ve Stroganov'un hesabına bastırdı (St. Petersburg 1884). Tiesenhausen" topladığı metinlerin 4 cilt halinde neşrini düşünüyordu ; I, Arapça metinler; II. Farsça metinler; III ve IV. Türkçe, Moğolca, Rusça, Ermenice v. s. ile ilâveler. Fakat bu plânını gerçekleştirmek için imkân bulamadı; Stroganov'un ölümünden sonra, bu metinleri neşredek hamî de bulunmadı. Tiesenhausen 1902 de öldüğü zaman, metinlerin ancak I. cildi basılmış bulunuyordu. Topladığı materyeller kızına geçmişti; 1908 de kızı bunları Asya Müzesine devretti.

Tiesenhausen'in hemen ölümünden sonra metinlerin II. cildinin neşri meselesi İlimler Akademisine bahis mevzuu olmuştu; bu maksatla Akademiye bir komisyon teşkil edildi ise de, bazı sebeplerden ötürü metinlerin bastırılması geriye kaldı. Nihayet 1911 de mezkûr malzemenin işlenmesi ve neşrine A. A. Romaskeviç memur edildi; fakat zuhur eden birçok müşkülât karşısında bu iş yine başarılamadı. Bu defa Sovyetler Birliği İlim Akademisi, 1938 de A. A. Romaskeviç ile S. L. Volin'i, Tiesenhausen'in topladığı Farsça malzemeyi, «Altın Ordu tarihine ait metinler'in II. cildi olarak neşrine memur etti; eser de 1941 de basılmış oldu.

Eserin I. cildinde görüldüğü veçhile, arapça kaynaklarda Altın Ordu devletini ilgilendiren çok kıymetli malzeme mevcuttur. Altın Ordunun Fars memleketleriyle sıkı teması neticesi ve bilhassa Moğol hâkimiyeti devrinde Farsça birçok tarih eserlerinin yazılması itibariyle, Farsça yazılan kaynaklarda Altın Orduya ait birçok malûmatın bulunması tabiiydi. Nitekim Tiesenhausen eserinin II. cildi bunu açıkça göstermektedir. Burada şu eserlerden Altın Orduyu ilgilendiren parçaların Rusça tercümeleri ve bazılarının metinleri nakledilmiştir :

I. *Tabakatı Nasrı, Cüzcani eseri.* Rusça tercümesi 13 - 19 SS. Metin nakledilmiyor. Bu kaynaktan şu kısımlar alınmıştır (Kalkutta tab'ı): Çingiz Han, Çingiz'in oğlu Tuşi, Batu, Berka, Berka'nın islâmî takvalığı.

II. *Tarihi Cihangûşa. Çüveyni eseri,* Tercümesi (Gibb. Mem. XVI.), 20 - 24 SS. Çingiz'in Semerkandda kışlaması, Tuşi, Batu, Bulgar As ve Rus seferi, Baçman ve onun imhası. Metin yoktur.

III. *Selçuk - name,* (muhtasar). İbni - Bibi eseri. (Th. Houtsma neşrinden). Tercümesi, 25 - 26 SS. İsfahan sahibinin Hazardenizi üzerinden Sayın Han a seyahati, Sultan İzzeddin'in ikinci defa Rum Kayserine kaçıışı, Sultan Gıyaseddin İbn Keykâvus'un 679 da Hazerdenizini geçişi. Metin yoktur.

IV. *Cami-üt Tevarih. Reşideddin eseri.* (Özbekistandaki nüsha esas tutulmuştur). Nakledilen kısımlar : 1 - Türk ve Moğol kabileleri, 2 - Çingiz Han tarihinden, Cebe ve Suboday'ın Irak, Azerbaycan ve Arran seferleri, bu memleketleri yağmaları ve Kıpçak üzerinden Moğolistana dönüşleri ; Çingiz'in büyük oğlu Cuci Hanın ulusu, 3 - Ögetay Kağan tarihinden Deşti Kıpçak, Bulgar, Rus v. s. memleketlerin zaptı, Deşti Kıpçak hükümdarları tarihi. 4 - Cuçi Hanın tarihi - Cuçi'nin oğulları (torunları ve torunlarının torunları). Cuçi-Han vakası, Batu'un tahta çıkışı, Berke Han, Mengü - Timur, Tuda - Mengü, Toktay. 5 - Kubilây Han tarihinden, Berke ile mücadelesi. 6 - Abaka - Han tarihinden - Borak'ın Maveraünnehire gelişi ve hezimet. 7 - Argun - Han tarihinden, Arran'da kışlayışı. 8 - Geyhatu-Han tarihinden (27-79 SS.). Metin yoktur.

V. *Tarihi Vassaf* (Bombay taşbas-maya göre) 80 - 89 SS. : Hülâgû - Han ile Berke - Oğlan arasındaki düşmanlığın sebepleri ; Gazan - Han'ın saltanatı; Çingiz'in sonu, Cuçi Han ve oğulları ; Özbek - Han ve Arran'a girişi. Metin yoktur.

VI. *Tarihi Güzide ve zeyli* (Hamdullah Kazvini). 90 - 98 SS.

1 - Tarihi Güzideden IV. bab. 12 fasıl : Türk ve Moğol hükümdarları. 2 - Zeylden (Ham. Kazvini eseri) : Özbek Hanın Arran'a girişi. 3 - Zeylden (Zeyneddin eseri)

757 ve 758 yılları vakaları. 4 - Zeylden (Mahmud Kutubi eseri Ganibek'in Mubarizeddin'e elçisi. Metinlerin bazıları konmuştur (İleriye bak).

VII. *Tarihi Şeyh - Üveys*. Anonim. 99-103 SS. (Leide Akademisi el yazması N. 2635): 660 da Berke ile Hülâgû'nun arası açılmasından 743 e kadar. Canibek Han'ın İran seferi faslı : Metin nakledilmiştir.

VIII. *Zafername*. Nizameddin Samî. 104-125 SS. (Tauer neşri, Prag 1937) Deşti Kıpçak hanları, Timur'un üçüncü defa Harezm seferi; Toktamış oğlan'ın emir Sahibkırana gelişi; Timur'un Urus-Han'a karşı seferi; Timur'un ikinci defa emir Veli'ye karşı seferi; Timur'un Küçük Lur'daki asiler üzerine seferi: İngaturanın hücumu; Timur'un Toktamışa karşı seferi; Timur'un Deşti Kıpçak seferi (793 hicri); Timur'un Avnik kalesini zabtı; Timur'un Derbent üzerinden Deşti Kıpçağa seferi; Timur'un Mirza Miranşah'ı ve Mirza Muhammed Sultanı Çerkesler üzerine göndermesi (798 hicri) '• Timur'un Sind ve Hindistan tarafına seferi, Timur'un Irak ve Azerbaycan seferi (802 Hicri), Metin yoktur.

IX. *İskender Anonimi*. Telifi Mu'in'-ed-din Natanzi ? 126-138 SS. (Akademi nüshasına göre): Cuçi ulusunun ikiye bölünmesi, Tokta oğlu Toğrul'un saltanatı; Özbek Han, Canibek Han; Berdibek Han, Ak Orda sultanları; Sası Buka oğlu Erzen; Çimtay oğlu Urus Han; Muhammed Han oğlu Timurbek-Han; Tuy-hoca-oğlan oğlu Toktamış; Timur Kutluğ-Han; Şadibek-Han; Timur Sultan; Toktamış oğlu Celâleddin; Timur'un Toktamış'a karşı hukuğu; Toktamış'ın nankörlüğü: Timur ile Urus-Han arasında harb. Metin mevcuttur.

X. *Cami-üt-Tevarih* zeyli. Müellifi: Hafizi Abru ? 139-143 SS. 715 yılı vakaları, Sultan Olcayto'ya muasır hükümdarlar; Deşti Kıpçak memaliki; Üzbek hanın seferi; Emir Çupan'ın ölümünden sonra oğullarının durumu. Metin konmuştur.

XI. *Zafername*- Şerefeddin Yezdi. 144-189 SS. (Calcutta neşrine göre) Çok uzun olan bu kısım bilhassa Timur ile Toktamış arasındaki mücadeleyi ihtiva ediyor,

XII. *Matla Sa'deyn ve macma' bah-reyn*. Abdür-Rezzak Semerkandî. (Lenin-gradtaki nüshalara göre). 190-201 SS. 780 yılı vak'ası; Timur'un Toktamış Han'ı Timur. Melik oğlana karşı harbe göndermesi; 793 yılı vak'aları, Timur'un Deşti Kıpçak seferi; 812 yılı, Maverâünnahirin zabtı dolayısıyla elçilerin tebriki gelişleri; 813 yılı, Şahrüh'un Bagdis'e gidişi; 815 yılı, Harezm vakaları; 819 yılı Maverâ-iinnehir durumu; 822, 824, 825, 826 yılları: 830 yılı, Mirza Uluğ Beyin Borak-oğlana karşı seferi ve harbi: 832, 834, 839, 844, 851 yılları, Sultan Ebu Said ile Mirza Sultan Abdullah arasında savaş 864, 869 ve 872 yılları. Metin nakledilmiştir.

XIII. *Şeceret-ül Etrah*. Anonim. 202-209 SS. (British Musseum'daki yegâne nüshaya göre, Rieu, Cat. 163-164): Cuçi'nin ölümüne ait, Batu Hanın saltanatı; Berke - Han; Sayın - Han, Munke - Timur Han; Yisu - Munke - Han: Toktay - Han; Üzbek-Han, Toktamış-Han. Metin verilmiştir.

XIV. *Nusahı Cihanara*. Gaffarı. 210-212 SS. 3. bab: Çingiz'in büyük oğlu Cuçi'nin nesli. Metin konmuştur.

XV. *Tarihi Hayderi*. Haydar ibn. Ali Hüseyin Razi. 214-215 SS. Özbek-Han, Canibek-Han; Berdibek, Cuçi neslinden Ak (Orda) hanları: Kumaş-Han, Tahir-Han. Metin veriliyor.

Metin parçalarına gelince, şu müellifleri ve eserleri görüyoruz:

1. *از تاریخ گزیده تألیف حمدالله مستوفی قزوینی* (219 - 220 SS.)
2. *از ذیل تاریخ گزیده تألیف حمدالله مستوفی قزوینی* (221 - 222 SS)
3. *از ذیل تاریخ گزیده تألیف زین الدین بن حمدالله قزوینی* (223 - 227)
4. *از تاریخ شیخ اوئیس* (228 - 231 SS.)
5. *از تاریخ انوئیم اسکندر* (232 - 242 SS)
6. *از ذیل جامع التواریخ* (273 - 277 SS)
7. *از مقدمه ظفر نامه تألیف شرف الدین علی یزدی* (274 - 250 SS)
8. *از مطلع سعدین و مجمع بحرین تألیف عبدالرزاق سمرقندی* (251 - 261 SS)
9. *از شجرة الاثرک* (262 - 268 SS)
10. *از نسخ جهان آرا تألیف قاضی احمد غفاری* (269 - 271 SS)
11. *از تاریخ حیدری تألیف حیدر رازی* (272 - 274 SS)

Metinlerden sonra indeksler geliyor : şahıs adları (277-291); yer, kabile ve kavim adları (292-299); İstılahlar ve tercüme edilmeyen sözler (300-306).

Naklettiğimiz mündereeattan görüldüğü veçhile, Tiesenhausen tarafından hazırlanan fakat bitirilmeyen ve Romaskeviç ile Volin tarafından uzun bir mesai sarfedilerek bastırılan bu «Metinler Mecmuası», ortazamanlar Türk tarihinin bellibaşlı ve en mühim kaynaklarından toplanılmıştır. Bu münasebetle iktibas edilen her parçanın tercümesinden önce müellif, el-yazmaların nüshaları, matbu ise naşirin adı verilerek, kaynak bilgisi nakledilmektedir. Dolayısıyla bazı kaynaklar hakkında enteresan malûmat da ilâve ediliyor. Bilhassa VII. kısmı teşkileden تاریخ شیخ اویس in tarih edebiyatında adı pek geçmediği nazarı itibara alınırsa, bu kaynaktan nakledilen parçalar ayrıca enteresandır. IX. da zikredilen ve Barthold tarafından «İskender anonimi» adı verilen kaynağın, Türk tarihi için büyük bir kıymeti haiz olduğu, Barthold'un bu esere ait neşrettiği muhtelif yazılarından malûmdur. Moğol devri için Reşideddin'in eserinden başka, meçhul bir türkçe eserden de faydalanıldığı anlaşıyor; metindeki birçok Moğolca ve Türkçe sözler bunu gösteriyor; Öyleki bu yüzden bazen Farsça sintaks bile bozulmuştur; misal olarak şu cümle gösteriliyor : در اثنای این حال ایاجیان اروس خان کبک منکفوت باشلیق یا صد سوار پیامندند gösteriliyor:

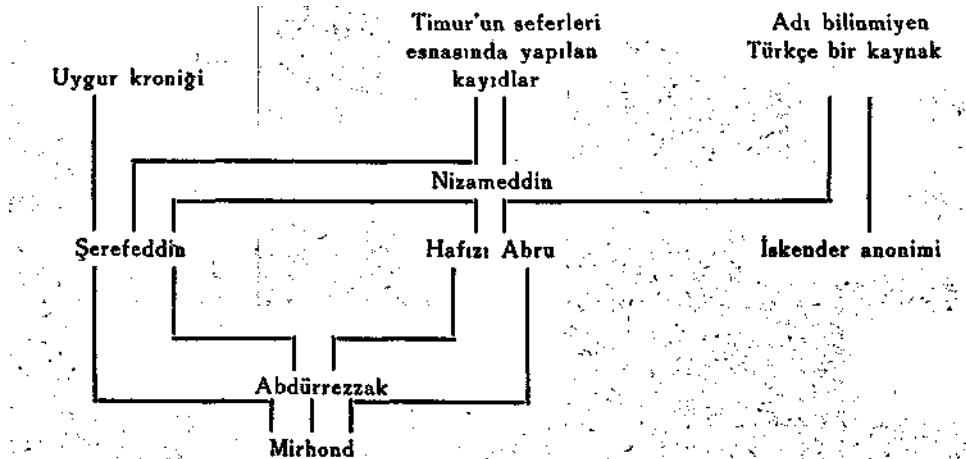
Bu kaynaktan henüz lâıkiyle faydalanamamıştır. Biran evvel neşredilmesi bilhassa arzu edilir.

Cami-üt-Tevarih'ten bahsedilirken, Özbekistan Devlet Kütüphanesinde, (Taşkent'te), Çurabek Külliyyatı arasında mükemmel bir nüshanın bulunduğu haber veriliyor. Aynı zamanda Sovyetler Birliği Akademisinin, Cami-üt-Tevarih'in tam bir kritik neşrini hazırlamakta olduğu da kaydedilmiştir; hattâ bundan ötürü Reşideddin'den metin konmadığı da yazılmaktadır. Müellifler, nedense, bu münasebetle, İstanbul kütüphanelerindeki Cami-üt-Tevarih nüshalarından bahsetmek lüzumunu hissetmemişlerdir; halbuki, bilindiği veçhile, bu kaynağın çok güzel nüshaları bizde bulunuyor; aynı mütalâa Şerefeddin Yezdî'nin «Zafername» si; Abdürrezzak Semerkandî'nin «Matla' Sa'deyn ve mecma' bahreyn» i için de varittir.

Nizameddin Sami'nin zafernamesi münasebetiyle, Timurîler devrine ait kaynakların birbirlerine olan münasebetlerini gösteren bir şema veriliyor; ehemmiyetinden ötürü aynen naklediyoruz:

Bu Şemadan, dolayısıyla Altın Ordu'yu ilgilendiren kayıtların birbirlerine olan münasebetlerine tayin mümkün olacaktır.

Tiesenhausen eserinin II. cildindeki Farsça metinlerden, Türk tarihine ait Moğol ve Timurîler devri kaynaklarının ehemmiyeti bir kat daha görülüyor. «İskender anonimi» ndeki diğer kaynaklarda bulunmayan birçok kayıt, Türkçe ve Moğolca tabirler, Reşideddin'in Cami-üt-Tevarih'ini ve diğer kaynakları da izah ve mukayese için işe yarayacaktır. Timurîler devri Türkistan ve civar memleketler tarihi için en mühim eser olan Abdürrezzak Semer-

kandi'nin kitabı hâlâ neşredilmemiştir. İstanbul'da ve Edirne'de güzel nüshaları olan bu kaynağın kritik bir neşrini yapmak çok yerinde olurdu. Burada bazı çok enteresan parçalar görülüyor XV. yüzyıl ortalarında bile «yede» taşının ancak Özbekler arasında kullanıldığına ait kayıtlara rastlıyoruz : ذکر محاربه میزدا سلطان ابوسعید و میرزا سلطان عبدالله و ظفر یافتن خلافت پناه صصراء دیزق بر مر واقع بود لشکر مظفر لوا از گزرها آن صصراء اضطراب می نمود و خان جمعی مردم اوزبک را فرمود که سنک بدو را عمل آرند و اوزبکان بموجب فرموده عمل نمودند و آثار خاصیت آن که از بدایع صنایع آفرید گارست و آن تغییر هوا و ابرو و بری و باران و سرماست بظهور آوردند و دوسه روز هوا چنان متغیر شد که حجاب سحاب مانع فروغ آفتاب آمد و رعد غریدن و برق جستن گرفت و از سرما و بری و باران طوفان درجهان ظاهر گشت و بارندگی و سرما بشوئی قوی شد که جمعی مردم خراسان که از عمل سنک یده واقف نبودند مدتی از آن حال تعجب مینمودند.

Yahut Şeceret-ül-Etrak'ta, Cuçi'nin ölümü (Tiesenhausen II. 259). münasebetiyle Cingiz-Han ve Ulu-cırcı arasında karşılıklı söylenen «cır» lar, Farsça yazılan bu kaynağın Çingiz'in devrine ait türkçe bir epostan istifade ettiğini gösterir. Bu «cır» parçalar (vaktiyle Barthold da neşretmişti) Moğol istilâsı sırasında Türkistan I, 162-164). Cuçi'nin ölüm haberi Çingiz'in ordugâhına gelince, Ulu-cırcı (baştürkücü) bunu şu sözlerle ifade ediyor:

Tengiz baştın bulğandı, kim tondurur, a hanım ?

Terek tübtin cığıldı, kim turğuzur, a hanım ?

Çingiz'in cevabı:

Tengiz baştın bulğansa, tondurur olum Cuçidir,

Terek tübtin cığılsa, turğuzur olum Cuçidir.

Uluğ-cırcı'nın ağlaması üzerine, Çin giz şu cırı söylüyor;

Közüng yaşın çökürtür, könglüng toldı bolğaymı ?

Cıring köngül ökürtür, Cuçi öldü bolğaymı ?

Uluğ-cırcı da karşılığında şunları söylüyor :

Söylemekte erkim yok, sen söyleдинг, a hanım!

öz yarlıғıң özge cab (?), oy oylaдинг, a banım I

Cingiz de Cuçi'nin ölümünü öğrenince, şu acıyırtıyor :

Kulun alğan kulanday, kulunımdın ayrıldım,

Ayrılışkan ankavday er olumdın ayrıldım.

«İskender anonimi» ve Hafızı Abru'nun istifade ettiği meçhul Türkçe kaynağın, Şeceret-ül-Etrak'in olup olmadığı tesbit edilmelidir. Bu meçhul Türkçe kaynağın hiç olmazsa mahiyetini bulup çıkarmak, mevcut kaynakların mukayesesi neticesinde mümkün gibi görünüyor,

« Materyeller II. » nin baskısı ve tanzimi işine gelince, kâğıdı müstesna, eser çok güzel basılmıştır. Gerek rusça ve gerek Farsça metinde matbaa hatası hiç yoktur. Transkripsiyon, bütün Türk kavimlerine «Rus alfabesi» kabul ettirilmesi neticesinde, tamamıyla Rusça harflere göre yapılmıştır; bunun fonetik bakımdan Türk diline hiç de uygun olmadığı hemen görülüyor; oniki hayvan takvimine göre yıllar nakledilirken nedense hep «il» transkripsiyonu kullanılmış («yıl» sözünü rus harfleriyle de yazmak mümkündür). Şahıs isimlerinin transkripsiyonuna gelince, nakledilen metinddeki şekil muhafaza edilmiştir; buna göre ya Tuşi veya Cuçi (Çingiz'in büyük oğlu) olarak naklediliyor. برای اخلان adı hep «Borak» şeklinde yazılmıştır; halbuki bunun «Barak» şekli daha doğru olsa gerekir,

Bu mühim neşriyatın, fikrimize göre, en büyük noksanı, metnlerinin az oluşudur. I. cildinde, yani arapça metinlerinde, bütün rusça tercümelerin esas metinleri de konmuştu; halbuki bu defa, metin kısmı çok mahduttur. Eserin neşrine nezaret edenler, matbu eserleri koymamak prensibini tatbik etmek istemişler, veya neşri hazırlanan eserlerin yalnız rusça tercümesini koymuşlardır, bu cümleden olmak üzere, Akademi nezdindeki Şarkbilgisi Enstitüsünce Cami-üt-Tevarih'in kritik neşri hazırlanmadığından, metin konmadığı bildiriliyor. Halbuki evvelce basılan metinler bile şimdi müşkülâta bulunuyor ve birçoğu, yeni ve daha doğru elyazmalar çıkması neticesinde, artık eskimiştir. Bundan dolayı, nakledilen parçaların rusça tercümesiyle birlikte behemehal farsça metinleri de

koyamak icabederdi; şimdiki halde, bu « Metinler Mecmua » sından ancak Rusça bilenler istifade edebilirler. Tiesenhhausen, vaktiyle «Altın Ordu tarihine ait metinleri» toplamaya başlarken, herhalde, yalnız rus okuyucularını gözönünde tutmamıştır; Ibnülesir ve diğer arap tarihçileri veya seyyahlarının eserlerinden basılan kısımları yeniden bastırmıştı. Bu prensiye göre tertibedilen «Mecmua» metin dilini bilen müdakkikler için daha enteresan ve faydalıdır. Eserin bu kısmı da Türkçeye çevrildiği zaman, farsça metinlerinin tam olarak konmasına bilhassa dikkat edilmelidir. Bu noksana rağmen Tiesenhhausen tarafından başlanarak, Romaskeviç ve Volin tarafından ikmal edilen bu eserin meydana çıkmasında gayret gösteren Sovyetler Birliği İftitiler Akademisinin, Türk tarihi tetkik yolunda yapmış olduğu mühim hizmeti cidden büyüktür. Daha Çarlık Rusyası devrindenberi ilmi faaliyeti bilinen Romaskeviç'in ve mesai arkadaşı Volin'in okunması ve anlaşılması müşkül olan metinleri çözmek ve gayet düzgün bir üslûpla tercüme etmek hususundaki muvafakiyetlerini de ayrıca kaydetmeliyiz. Bu eserin de biran evvel, metinlerinin ilâvesiyle, tercümesi ve işlenmesini bilhassa temenni ederken, Arapça metinler kısmının ikinci yarısının biran evvel bitirilmesi gerektiğini de hatırlatmayı yerinde buluruz-

Dr. Akdes Nimet KURAT

Rus Dili ve Edebiyatı Profesörü

Demirci - Hüyük (Eine vorge-schichtliche Siedlung an der phrygisch-bithynischen Grenze)

Yazarlar : Kurt Bittel ve Heinz Otto. 35 sayfa 15 levha ve 4 şekil (Alman Arkeoloji Enstitüsü. İstanbul Şubesi) Berlin. 1939.

Frig - Bitinya hududundaki bu devamlı yerleşme yerinin raporu 1939 da yayınlanmış olmasına rağmen, üç sebepten ötürü beş sene sonra ele alıyoruz.

a — Kleinasiatische Studien adlı büyük eserin başlangıcı olması

b — Kısa, özlü ve örnek bir kazı raporu olması

c — Kazı yerinin bulunduğu coğrafya bölgesinin ehemmiyetli olması.

Çeşitli konuları ele alarak, Anadolu Arkeolojisinin esaslı meselelerini gören ve büyük bir kısmını çözen « Kleinasiatische Studien » adlı değerli eseri ilerde tanıta-cağız. Onun derinliklerine girmeye kolaylaştırmak için bizce bir safhası olan Demirci - Hüyük raporu'nun da bilinmesi gerektir. Bu, kurulmuş Anadolu Arkeolojisinin olgunlaştıran Kleinasiatische Studien için bir vazife ve ilk hazırlıktır.

Bilindiği gibi, Çoruh ırmağının aşağı mecrasıyla Karadeniz Boğazı ve Marmara denizi arasındaki büyük Karadeniz sıra dağlarının iki önemli coğrafya bölgesini birbirinden ayırması, büyük bir kültür hadisesidir. Kızılırmak'ın Bafra'da denize döküldüğü yerin güneyinden, yani höyüklerin teşekkülüne uygun olan ovanın bitim noktasında başlayan birinci sıra dağı gibi Boyabat'ın güneyinden Kızılırmak'dan başlayan ikinci sıra dağı da Sakarya'da son bulur. Birinci sıra dağlarıyla deniz arasında kalan dar fakat uzun bölgede, höyüklerin teşekkülüne uygun olan arazinin Bafra ve Sinop civarı olduğunu başka bir yerde aydınlatmağa çalıştık¹ İki sıra dağı arasında kalan bölgenin eski yerleşme şartları üstünde ayrıca durulacaktır. Demirci - Hüyük için Karadeniz sıra dağlarının bilhassa üçüncü kısmı önemlidir. Doğu'dan gelerek Sakarya'yı üç ayrı yerden ve üç parmak biçiminde kesen bu dağlar Karadeniz boğazı, İzmir körfezi ve Marmaranın güneyinde son bulur. Bozhüyük ve Demirci - hüyük'ün kurulduğu bölgeye yalnız Karadeniz sıra dağları tesir etmez. Uludağ'dan başlayan ve Eskişehir'e kadar uzanan Domanıç sıra dağıyla buna birleşen Bozdağ ve bilhassa güneyden gelen ve Demirci-hüyük'ün batısında Yırçe dağıyla Domanıç sıra dağına karışan dağların Demirci-hüyük bölgesindeki tesiri küçüm-senemez. Bozhüyük civarı ve Eskişehir kuzeyinden geçen Bozdağ hattıyla, Domanıç sıra dağları, aşağı Sakarya'yı güneyden çevirir. Bu sınır doğuda Beypazarı'na kadar uzanır. Konumuz bakımından çok önemli olan İnegöl, Bilecik ve hattâ Söğüt

1- Samsun bölgesi kazılarının ilk kısa Raporu (K. Kökten, N. Dinçer, T. özgüç) yayınlanmak üzere.

bu sınır içindedir. Bu bölge dağlıktır, fakat akar suların bolluğu ve devamlı yerleşme yerlerinin teşekkülüne müsait küçük tipik ovaların varlığı unutulmamalıdır. Yeryüzünün biçimi, alçak ovaların düzlüğü yağmur ve ormanlarının durumu bakımından Sakarya'nın aşağı kısmı, Marmara denizi havzasının tabii bir devamını andırır. Yalnız deniz seviyesinden 473 m. yükseklikte bulunan Bilecik ile bu yükseklik 750 m. ye eriştiğini bildiğimiz Bozhüyük ve onun doğusundaki Demirci-hüyük'ün bulunduğu yer, ovaları 1000-800 m. arasında değişen ve denizlere karşı kapalı kalan Orta Anadolu bozkırının kuzey doğu parçasına en yakın, yani ona intikal eden bir bölgede olduğu göz önünde tutulmalıdır. Demirci-hüyük'ün bulunduğu yerin coğrafya bakımından önemini yâni, birbirinden büyük sıra dağlarıyla ayrılan coğrafya bölgelerinin birbirine girdiği akıntılı bir yerde olduğunu gösterdikten sonra, kazı raporuna geçebiliriz:

Boğazköy'ün 1936 kazısını idare edecek olan Dr. Bittel, Eti merkezine Anadolu'nun göbeğinden geçen bir yolla gitmiştir. Polatlı'ya kadar Mudanya - İnegöl Pazarcık - Bozhüyük - Eskişehir - Yerköy Yozgat istikametinde devam ettirilmesi, birincisine nazaran ikinci derecede bir değer kazanıyordu. Müellifin amacı, çok eski bir yolu takip eden bu hat boyunca yeni buluntu yerlerini incelemek ve orta Anadolu kültürlerinin batıya, batının da orta Anadolu'ya doğru yayılışı hakkında bir fikir edinmekti. Bu raporda Eskişehir'in batısında kalan buluntu yerleriyle kazı sonuçları işlenmiştir. Doğudaki araştırmalar da başka bir yayına bırakılmıştır. Eski kültürlerin açıklanmasında, tabiat ve coğrafyanın rolünü hiçbir zaman ihmal etmeyen ve bunda herkesten iyi başarı gösteren K. Bittel, batıdaki sahil bölgesinden ayrılıp Orta Anadolu'ya doğru girildikçe ağır ağır değişen durumu göz önünde tutmuş ve bu değişikliğin, takip edilen yolda epeyce bariz olduğunu sezmıştır. Pazarcık ve Bilecik civarı geçilince Bozhüyük'e çıkılır; bu da atlanınca, doğrudan doğruya orta Anadolu'ya girilir. Buradaki intikali arazi biçimleri ve iklim de teyid eder. Adı geçen bölge, coğrafi bir intikal sahasıdır; kazı yeri de bu inti-

kal sahasında ve bu amaçla seçilmiş Demirci-hüyük adındaki devamlı yerleşme yeridir.

Yerleşme tarzlarının coğrafya "özelliklerine bağlı kaldığına inanan müellif, kuzey batı Anadolu'nun sahil bölgelerindeki hüyüklerin azlığına işaret etmekte ve bunu Bursa-Kırkağaç ve Soma ovaları için de ileri sürmektedir. Biz daha önceki bir yayınlımızda bu konu üzerinde durmuş ve hüyüklerle düz yerleşmelerin teşekkülü sebeplerini münakaşa etmiştik.² Yalnız hüyükli mıntakayı hüüksüz mıntakadan ayırmağa çalışan Demirci-hüyük hafirleri, zaman geçtikçe hüüksüz zannedilen bölgede de hüyüklerin varlığını itiraf etmişlerdir.³ Hakikatan Kırkağaçın dört kilometre güney doğusundaki Maltepe ile Soma yanındaki devamlı yerleşme yerinde kazıya başlamak, büyük vazifenin başarması için atılan ilk adım olacaktır.

Yortan kültürünün yayıldığı iki önemli ovada kurulan Soma veyahut Kırkağaç hüyüklerinden birisinin tetkiki, bu kültürlerin en doğru olarak anlaşılmasını sağlayacak yegâne çaredir. Bundan başka İnegöl, Akhisar ve Yenişehir'de de dört hüyükten bahsedilmişti,⁴ Bursa ovasındaki durumu aydınlatmaktadır. Biz yeni gezi ve araştırmalardan sonra Balıkesir ovasında da hüyüklerin bulunacağına inanıyoruz ve Tavşanlı-Kırkağaç-Soma ve Truva'nın çizdiği kavsın içinde kalan bu bölgede devamlı yerleşme yerlerinin bulunmayacağı iddiasını anlayamıyoruz.

Demirci-Hüyük yeter derecede suyu bulunan küçük bir ovaya kurulmuştur. Çukurhisar'la Poyra'yı birleştiren yol hü-yüğü yarmışsa da tamamiyle tahribine sebep olmamıştır. Kazıya 1937 de başlanmış ve 9 Hazirandan 3 Temmuz'a kadar sürmüştür. Küçük buluntular 1938 de H. Otto tarafından işlenmiş, aynı raporda yayınlanmıştır. İlk kısımda Bozhüyükle Eskişehir arasında görülen veya işitilen devamlı yerleşme yerleri ile, yığma mezarlar hakkında faydeli bilgiler verilmiştir. Demirci-hüyük'ün kuzey-doğusunda kalan Aharköy'le İtburnu köyü yanındaki hüyüklerden başka, Poyra-Eskişehir yolu bo-

2 Belleten 29 (1944) s. 56-59.

3 K. Bittel, Kleinasiatische Studien (İstanbul 1942) s. 174 Altnot 186.

4 K. Bittel, aynı eser, s. 160 - 163.

yunda raslanan höyük ve tumuluslar üstünde durulmuştur. Bundan başka Sarısu vadisindeki eski anıtların da bolluğuna işaret edilmiştir. Bozhüyük tamamen yok olmuştur. Gittiği yolun her iki yönündeki eski kültür anıtlarının bolluğuna inanan müellif, bu çokluğun sebebini yalnız ovanın sulak, ziraate elverişli ve münbit olmasında aramamış, bilakis en önemli âmilin buradan geçen eski bir yol olduğunu söylemiştir. Boğazdan geçen eski askerî yollar (tarihten öncekiler de dahil) Bilecik üstünden Eskişehir'e erişir. Orta Anadolu'yu batıya birleştiren Kocaeli yarımadasından ve hele İzmit ve İzmit'ten gelen büyük kara sevkulceyiş yolunun önemini her çağda muhafaza ettiği ve daima Eskişehir'de çatallandığı belirtilmiştir. Eskişehir'e yerleşen bu batı-doğu yolu, bir taraftan Bozhüyük-Akpınar-İnönü-Eskişehir, diğer taraftan Bozhüyük-Poyra-Çukurhisar-Eskişehir hattını takip ettiği anlatılarak, aynı amacı güden bu iki kolun, önemi ve tabii özelliği üzerinde durulduktan sonra, asıl askerî yolun ikinci hattı takip ettiği prensipi haklı olarak kabul edilmektedir. Eski ve büyük bir yolun üstünde bulunan Demirci-hüyük, bu bakımdan da gözü çeken bir yerleşme yeridir.

Demirci-Hüyük yuvarlaktır. Ölçüsü 5x76x80 m. yâni, Anadolu hüyüklerine göre küçük boyda bir yerleşme yeridir. Üstünde yer yer çukurlar açılmıştır. Demirci-Hüyük denilmesinin sebebi açıklanamıyor. Höyüğün biçim ve büyüklüğünden sonra, kazı metodu ve kültür katının seviyeleri üstünde durulmuştur. İlk iş, hüyükü yaran yolun bıraktığı büyük yarmanın temizlenmesi olmuştur. Profilin çıkarılması güç ve yorucu olduğu halde, ince bir maharet ve güzel bir fotoğrafla canlandırılmıştır. Hüyük gri renkli bir kitledir; bu, bütün höyüklerin müşterek bir özelliği olup, onların kuruluşu ile açıklanır. Az çok yeknasak olan bu kitle içinde 3-4 seviye tespit edilmiştir. Seviyeler hakkında verilen bilgi ve tertip her kazı için bir örnek olmalıdır. Profil höyüğün en yüksek yerinden alınmış değildir. Yalnız incelenen katları bu üst kısımlarda da mevcuttur. Tespit edilen üç yerleşme katından daha eski olan yerleşmeyi yükselen su işgal ettiğinden, incelemek kabil olma-

mıştır. Kesin olarak iddia edilmemekle beraber, en uzun ve en kesif bir şekilde iskân edilen tabaka üçüncü kattır; zira eldeki kesimin bir tesadüf eseri olarak en kesif iskân edilmiş bir yere rastlamış bulunması da mümkündür. Her üç katta da yapı malzemesi olarak kireçtaşı, kerpiç ve ağacın kullanıldığını kalıntılar, yangın izlerindeki kömür ve kül izlerinden anlıyoruz. Üçüncü yerleşme katındaki kerpiç yığınının, büyük bir duvara, hattâ, bir şehir suruna ait olması muhtemeldir. Bu duvar bir yangın sonunda çökmüştür. Bundan başka ikinci yerleşme katında da yangın izlerine rastlanmıştır.

Gene bu kısımda yola paralel ve ondan iki m. daha içerde kalmak üzere 19.4X5 m. Ölçüsünde dörtgen biçimli bir alan açılmıştır. Oldukça geniş sayılan bu yerde birinci kata kadar inilmiştir. Bu ayırmada, yıkılmış bir duvarın orta büyüklükteki kireç taşlarıyla, kerpiç bakiyelerine, ocak, değirmen taşı, sivri dipli kaplara mahsus kaidelikler ve küçük buluntulara raslanmıştır. Yarmadaki birinci kültür katının, hüyükteki yerleşme katlarından birine tekabül ettiği buradaki kazıyla de kuvvetlendirilmiştir. Raporun birinci kısmı burada sona ermekte ve «küçük buluntular» başlığı altında ikinci kısım başlamaktadır. Kazılan alanın darlığına ve bilhassa inilen derinliğin azlığına rağmen Demirci-Hüyük küçük buluntuları bakımından zengindir. Buluntular şu sıraya göre incelenmektedir

a) Çanak çömlek. Hamuruna kum karıştırılan kahve rengi, kırmızı, fena işlenmiş büyük küplerle, mutfak kapları yanında kırmızı, siyah, kahve rengi, iyi işlenmiş, boya astarlı, gaga ağızlı testiler az değildir. Geniş ağızlı kısa boyunlu, büyük karınlı kaplar, genel olarak kırmızı, kahve rengi boya astarlı olup, içi dışı başka renkli olanlar da epeydir. İçeri ve dışarı doğru çekik kenarlı olan küçük çanakların dipleri düz ve yuvarlaktır. Kulplu ve kulp-suz olan bu örneklerden başka, tabak ve şişe biçimindeki kaplara da tesadüf edilmiştir. Bir çok kapların emzikli olduğu buluntulardan anlaşılmaktadır. Emziklerin hepsi siyah boya astarlıdır. Elle yapılan Demirci-Hüyük çanak çömleğinin dış sahalardaki benzerleri az değildir. Müellif teknik ve biçim bakımından girdiği

mukayeselerde iyi sonuçlar almış ve tesadüfle açıklanmayan benzer örnekler bulmuştur. Demirci-Hüyük buluntularına benzer örnekler veren kültür bölgeleri şu şekilde sıralanabilir :

1. Batı Anadolu ve Ege adalarıyla Mak edonya'da, Truva, Termi, Hagios-Mamos: 2. Orta ve batı Anadolu'nun intikal bölgesinde ; Bözhüyük, Kusura.

3. Orta Anadolu'da Ahlatlıbel, Alishar (ve yeni olarak Etiyokuşu, Karaoğlan, Alacahüyük).

Teknik ve biçimde görülen bu benzerliği kulp özelliği de teyid etmektedir. Demirci-Hüyük'teki kulp tiplerine (dişli, burmalı, oluklu ve şerit kulplar) Kusura, Bözhüyük, Ahlatlıbel, Termi, Makedonya (Vardaroftsa) ve Tesalya'da (Lionokladhi) da rastlanmıştır. Ayrıca düğmeye benzeyen delikli ve deliksiz küçük kulpların da varlığı, bu benzerliği batıya doğru arttırmaktadır. Çanak çömlek üstünde üç türlü süs örneği görülür.

1—Boya yalnız iki parçaya sürülmüştür ; genel değildir. Kanaatimizce bunlar, Orta Anadolu'da Bakır çağı kültürünün sonunda görülen boyalı çanak parçalarıyla mukayese edilebilir. Bunlar Orta Anadolu'da Kültepe çağı adı verilen boyalı örneklerin öncüleridir. Alishar'ın Neolitik yerleşimindeki boyalı parçalarla bir ilgisi, hiç olmazsa gelenek birliği vardır ⁵.

2—Çizgili, yivli süsler, ençok siyah ve gri renkli kaplar üstünde görülür. Teknik ve motifi orta ve batı Anadolu'dakilerden ayrı değildir. Çizgili ve bilhassa yivli tezyinatın siyah boya astarlı kaplar üstünde yapıldığını, orta ve kuzey Anadolu kazıları da teyid eder. Demirci-Hüyük'de kertikli bir çanak parçası bulunmuştur, biz dört sene önce Anadolu'daki kertikli çanak parçaları üstünde durmuştuk⁶; aynı konuya bizden iki sene sonra temas eden Bitte), görüşümüzü teyid eder mahiyette düşünmektedir ⁷. Türk Tarih Kurumu adına yapılan kazı ve araştırmalardan sonra, Bafra, Samsun, Kavak ve Suluova bölgesinde de kertikli çanak parçalarının bolluğu anlaşılmıştır. Alacahüyük ve

Pazarlı'da Bakır çağının her safhasında görünen kertikli çanak parçaları, orta ve kuzey Anadolu'yu karakterlendiren yerli bir özelliktir. Bize göre bu etki, Demirci-Hüyük üstünden Truva'ya kadar uzatmıştır.

3— Plastik süsler her yerde olduğu gibi burada da vardır.

Küçük ayaklı kil sandıkların teknik ve biçimleri Tesalya ve Trakya'daki buluntularla mukayese edilmişse de, bu bakımdan kesin bir netice alınacağına inanmıyoruz.

Diğer buluntuların en önemli gurubu idoller (putlar) ve figürinlerdir. Keman tipindeki iki idol Bakır Çağının p. topraktan yapılan figürinlerine yeni bir şey katmamakla beraber, bu geleneğin Anadolu'nun bu kısmına da yayıldığını göstermesi bakımından değerlidir. Memelerini tutan tip ise bu çağda Anadolu'da çok az görünen bir örneğin varlığına işaret etmektedir. Aşık kemiğinden yapıldığı muhtemel görünen kemik idoller, Demirci-Hüyüğe hastır. Anadolu'da pek az kullanılan bu tip kemik idollerin sonraki çağlara intikal etmediğini görüyoruz. Müellifin bu iki kemik idolü Antalya, Kültepe, Tesalya ve Makedonya figürinleri ile mukayese etmesi, bizce kesin bir sonuç sağlayamaz ; çünkü bunlar, Anadolu ve bilhassa Demirci-Hüyüğe has, yeni ve eşsiz buluntulardır. Plastik bir şekilde işlenmiş ve tabii biçime çok yaklaştırılmış olan kurs yüzü iki idol başı, Demirci-Hüyük halkının idole verdiği önemi belirtmektedir. Kurs çehreler Kiklat, Tesalya ve Girit'de raslananlara benzemekle beraber, malzeme ve teknik onlardan ayrıdır. Müellifin ele almamış olmasına rağmen, Bözhüyük figürininin başı ile, bu kurs çehre arasındaki yakınlık inkâr edilemez.

Kilden yapılmış koyun ve boğa figürleri de az değildir. Batı Anadolu'da orta Anadolu'ya nazaran az görünen bu figürinlerin bolluğu müellifin gözünden kaçmışsa da, intikal sahasındaki zenginliği belirtmeden geçmemelidir.

Çakmak taşı ve opsideyen bıçaklarla, siyah diyorit ve diğer taş nevelerinden yapılan elma ve armut biçimli topuzlar, kemik bizler Truva, Alishar, Kusura ve Ahlatlıbel'dekilere yeni bir şey katmamıştır. Ağırşak ve ağırlıklarda da şekil bakımından bir yenilik yoktur.

A. Ü. D. T. C. Fakültesi Dergisi F.: 7

5 K. Bittel, aynı eser, s. 30-31.

6 Ülkü 89 (1940 Temmuz) s. 418,

7 K. Bittel, aynı eser s. 30.

Küçük buluntulardan sonra, buluntuların katları ve neticesi, onu takiben de Çukurhisar ve AharkÖy hüyüğü buluntuları üstünde durulmuştur. Biz ikinci kısmı daha önce inceliyeceğiz :

Aharköy ve Çukurhisar köyü yanındaki hüyüklerin Demirci-Hüyük'e yakınlığı düşünülürse, kültür bakımından ona bağlı kalacakları kolayca anlaşılır. Çukurhisar buluntuları, kazı yeri kalıntılarının doğuya doğru akış yolunu canlandırır. Burda tam olarak ele geçen iki kulplu testi. Demirci-Hüyük'tekinin aynıdır. Aharköy hüyüğünden toplanan çanak çömleğin teknik ve biçimleri Demirci-Hüyük'tekilere benzmekle beraber, bazı biçimlerin yerli özellikleri göze çarpar. Aharköy ve Demirci-Hüyük'te Truva'daki çömlek ayaklarına benzeyen buluntular elde edilmiştir. Birinci Truva'yı karakterlendiren bu ayakların Termi, Kusura, İsparta ovası, İnegöl ve Bozhüyük'te de bulunması, batı Anadolu örneklerinin tesir ve yayılışını işaret eder. Sivri uçlu Aharköy kulpları Makedonya ve Tesalya örneklerine benzetilmiştir. Yeşil taştan yapılmış kırık bir harp baltası üstünde önemle durulmuştur. Aharköy baltası münasebetiyle Önasya buluntuları da ele alınmıştır. Harp baltalarının Mezopotamya, Anadolu, Makedonya ve Trakya'daki yayılışı bir haritada gösterilmiştir. Harp baltalarının Ege dünyasına M. ö. üçüncü binin sonunda ve kuzeyden akan bir göçle geldiğini ve bunların doğrudan doğruya orta ve doğu Avrupa baltalarıyla münasebete getirildiği görüşünü ele alan müellif, Önasyadaki harp baltalarının kronolojisini inceledikten sonra bu görüşü red etmektedir. Termi (en eski yerleşmesinde 1-11 şehir), Alişar (Eski Tunç Çağı) Tel-Agrap (Er Hanedan Çağı), Kiş ve Truva baltalarını değerlendiren hafir, bu balta tipinin Önasya'da M. ö. üçüncü binin ikinci yarısından, ikinci binin başlangıcına kadar kullanıldığını açığa vurmaktadır. Böylece harp baltalarının kavimlerin güçleriyle ilgili olmadığı da anlatılmaktadır. Biz de 1940 da Dünder-Tepe'nin Bakır Çağında yeşil taş ve gabrodan yapılmış iki kırık harp baltası bulduk. Ayrıca Etiyokuşu⁸, ve bilhassa Arpaçya'nın el-Ubeid⁹

ve Tepe-Gavra'mın sekizinci kültür katında¹⁰ da bu tipe giren harp baltaları bulunmuştur. Arpaçya baltası Önasya ve hattâ dünyanın en eski harp baltasıdır. Bu baltanın kuzey Mezopotamya'da M. ö. dördüncü bin yılında kullanıldığından şüphe edilmemelidir.

Şimdi Demirci-Hüyük kazısının sonucuna dönebiliriz: Burda da iki buçuk sayfaya sıkıştırılan kısa, fakat özlü bir inceleme vardır. Her üç yerleşmedeki buluntuların birbirine benzediği belirtilmiştir. Buna göre birbirinden kesin olarak ayrılmış kültür çağları yerine, devamlı yerleşme katlarının varlığı kabul edilmiştir. Yalnız üçüncü katın altındaki yığıntılardan çıkarılan buluntular, üsttekilerden farklıdır.

Raporda incelenen Arkeoloji kalıntılarının bir taraftan Ege, kuzey Yunanistan ve Makedonya'ya; diğer taraftan batı ve orta Anadolunun bu tip buluntularına bağlanması iyi izah edilmiştir. Batı kültür çevresinin Demirci-Hüyük'e kadar yayılmasına karşılık, doğunun yani, Alişar, Ahlatlıbel'in buradaki etkisi önemsiz değildir. Müellif bu doğu ve batı benzerliğine rağmen, bu bölgedeki buluntuların kendisine has bir kültürü canlandırdığını ve bu kültürün M. ö. üçüncü bin yılındaki Anadolu buluntularından ayrıldığını ve özel bir gurubu temsil ettiğini kabul etmektedir. Malzemeye göre hüküm veren Bittel ve H. Otto, adı geçen kültürün doğudakinden ziyade batı Anadoludakine bağlı kaldığına ve her ikisi arasında « mutavassıt » bir yer tuttuğuna inanmaktadır. Buluntuların yayılış sahası istenildiği kadar aydın değildir. Yalnız güney doğuda Sakarya kaynağı ve orta Porsuk vadisine kadar uzadığı Eskişehir'in güney doğusundaki Hamidiye, Arapören, Bağcacık ve Midas şehri ile Gordion ve hatta Polatlıdaki buluntulardan anlaşılıyor. Aynı kültürün güney batıya doğru yayılışını işaretleyen buluntular henüz ele geçmemiştir. Bu arada Demirci-Hüyükteki buluntuların doğu batı istikametinde akan orta Sakarya ve Bitinya dağlarını aşarak kuzeye doğru genişleyip genişlemediği konusuna raporda yer

8 Ş. A. Kansu, Etiyokuşu Hafriyatı Raporu (Ankara 1937) şek. 96. Fy. 139.

9 İraq II, 1935 Lev. X,h.

10 E. Speiser, Excavations at Tepe-Gawra (Philadelphia 1935) Lev. XLb.

verilmişse de, çözülmemiştir. Burada Beypazarı ve Sarılardaki eski buluntulara bir muhtıra ile ilişen müellifin sözlerine şunu da ilâve etmek isteriz: Aşağı yukarı, üç yıl önce, Antropoloji Enstitüsüne Bey pazarından getirilen bir vazoyu hocam Ord. Prof. Dr. Ş. A. Kansu ile birlikte incelemiştik. Düz dipli, yuvarlak karınlı ve iki kulplu olan bu vazo Çukurhisar ve Demirci-Hüyük'ün bu tipe giren buluntularına benzetmektedir. Daha geç olan Beypazarı vazosu, tekniği ve biçimi bakımından daha olgusuna da, benzerliği inkâr olunamaz. Hocam Prof. R. O. Arık'ın insan vücudunun belinden yukarısını tasvir eden bir vazoyu yayınlaması, ikinci Truva'nın Bolu'ya kadar erişen etkisini gösterdi¹¹. Bolu vazosu ya ikinci Truva'dan getirilmiş veyahut orada bir Hisarlık örneğine göre yapılmıştır. Truva-Bolu münasebeti anılınca, Bilecik-Eskişehir arasındaki buluntular unutulmamalıdır. Bizce bu etkinin izleri Demirci-Hüyük ve orta Sakarya bölgesinden geçen bir hat üstünde aranmalıdır. Ayrıca Bolu, Kızılcahamam - Beypazarı - Sivrihisar hattı da bu etkinin doğu sınırını çizebilecek bir durumdadır.

Demirci-Hüyük kültürünün M. ö. aşağı yukarı 3000-2300 arasında yaşadığı kabul edilmiştir. Yalnız esas su seviyesinin altında kalan yıkıntıların M. ö. dördüncü binin sonlarına ait olması muhtemeldir. Buna göre Demirci-Hüyük buluntuları arasında I. Truva ile çağdaş örneklerinde varlığının kabul edildiğini anlıyoruz. Bizce bu kronoloji çok geniş tutulmuştur. Demirci-Hüyük'ün 3000 yılına kadar yükseltilmesi ve hattâ onu da aşması ihtimalini teyid etmek çok güçtür. Bunun için birinci Truva'ya paralel giden buluntuların artmasını beklemek lâzımdır. Biz Demirci-Hüyük'ün Kusura ve Ahlatlıbel'e göre daha kolay tarihlenebileceğine inanıyoruz. İkinci Truva'yı 2500-2300 yılları arasına yerleştiren görüş üstünde duruyacağız. İkinci Truva 2300 yıllarında sona ermiş olabilir, fakat Ahlatlıbel, Kusura ve yayınlanan buluntuları bu iki istasyona bağlanan Demirci-Hüyük'ün de aynı tarihte sona ermesi şart değildir. Kusura ve

Ahlatlıbel'de III-V. Truva'ya paralel giden yerleşme katları ve buluntuları yoktur. Yalnız Kusura'da Eski Eti çağına ait buluntuların varlığı B yerleşmesinin M. ö. 3000 yıllarına kadar devam ettiğini göstermiştir. Buradaki hudut aşağı yukarı 2000 yılından geçmeseydi, arada büyük bir boşluğun bulunması gerekirdi. Ahlatlıbel'deki Eti çanak çömleği kesin bir sonuç çıkarmamıza elverişli değilse de, bu istasyonun Eski Eti kültürünün bol anıtlarını veren Karaoğlu'nın Bakır Çağı yerleşmesine paralel gidişi, şato'nun da M. ö. takriben 2000 yılına kadar iskân edildiğini kesin olarak belirtmektedir. Buna ayrıca Alacahüyük de teyid etmiştir. Demirci-Hüyük'te III-V. Truva kalıntıları bulunmadığına göre, bu kültürün alt hududu 2300 olabilir mi? Buna müspet cevap verebilmek için III-V. Truva ile çağdaş olan buluntuların ele geçmesi gerekirdi. Buna göre Demirci-Hüyük'deki kültür Kusura ve Ahlatlıbel'deki paralelleri gibi M. ö. 2000 yıllarına kadar yaşamıştır. Batıda yeni kurulan III-V. şehir yaşamına devam ederken, Kusura, Ahlatlıbel gibi Demirci-Hüyük Bakır Çağı insanları da ömürlerini 2000 yıllarına kadar uzatıyorlardı. 2000 yerine 2300'ün çizdiği sınırı ele almak, Kusura ve Ahlatlıbel gibi aydın benzerlerin varlığını inkâr ve var olmayan kültürlerle yer hazırlamaktan başka bir şey değildir.

Sözlerimize son vermeden önce iki mesele üstünde durmak isteriz :

A-K. Bittel 1942 de yayınladığı bir eserde, Anadolu ve Balkanların M. ö. üçüncü bin yılın bilinmeyen bir safhasında bir kültür birliği kurduklarını yazdı¹². Görüşünü Demirci-Hüyük-Bozhüyük buluntularına göre kuvvetlendiren müellifin fikrinde değiliz. Adı geçen arkeoloji malzemesi ikinci Truvadakilerden daha eski değildir. Birinci ve bilhassa ikinci Truva'nın Makedonya, Trakya ve güney Bulgaristan'daki kültürlerle münasebete girdiği malûmdur. İkinci Truva'nın parlak şehir kültürü ile, Yüksek Anadolu bozkırı eşisindeki mümessilinin 'de onunla birlikte Balkan kültürleriyle münasebete gireceği

12 K. Bittel, aynı eser, s. 135-136 ve Afo XIII s. 299-307

13 K. Bittel, aynı eser, s. 114

pek tabiidir. Buna göre M. ö. üçüncü bin yılında kuzey batı Anadolu-Balkan kültür birliğinden ziyade, Truva-Demirci - Hüyük-Bozhüyük gurubunun Balkanlar üstündeki etkisi bahis mevzuudur. Çünkü bu çağdaki Balkan kültürlerinin akışı, ayrı bir yol takip etmektedir. Ayrıca bu kültüre esas olan prensipler, Anadolu Bakır Çağını doğuran yerli ve ana kültürden çok farklıdır. Bundan başka Trakya, Makedonya buluntularının azlığı da, bir kültür birliğinden bahs etmemize engeldir.

B - Demirci-Hüyük kazılarında sonra ortaya çıkan meseleleri aydınlatmak için, bu kültürün yayıldığı bölgede yeni bir kazı yapılmalı mı? Yenişehir ve İnegöl kazılarında bahs edecek değiliz, bu teklif yapılmıştır. Demirci-Hüyük kazısının da devam ettirilmesi istenmiştir. Bize göre Eskişehirle, Beylikköprü arasındaki bir hüyükün kazısına başlamak çok faydalı olacaktır; ve bununla aşağıdaki meselelerin halli yoluna girilebilecektir:

1- Demirci-Hüyük ve Kusura'ya kadar erişen batı Anadolu kültürlerinin Bozkır'daki etkisini, yerli kültürle karşılıklı münasebetlerini ve bilhassa kronolojilerini öğreneceğiz.

2-Gordion ve Mıdas'da Eti kültür kalıntıları yoktur, fakat Kusura, Bolvadin, ve Beyköyde bu anıtlara raslanmıştır. Büyük bir hüyükü kazmak suretiyle Karaoğlu - Gâvurkale - Kusura arasındaki Eti kültürünün durumunu bilmek şarttır.

3- Demirci-Hüyük - Kusura - Bozhüyük birer tabii sınır kültürüdür. Bu sınıra gelmeden önce doğudaki durumu görmek, Ahlatlıbel'le Kusura arasındaki kazısız bölgenin önemini belirtmek gerektir.

4- Bu kazı ile birlikte, Tavşanlı, Kırkağaç veya Soma kazıları da kabul olunursa, kuzey Ege kıyıları ile Çorum bölgesi birbirine kazılar zinciriyle bağlanabilecektir.

Bu kazıyı hangi hüyükte yapmalı?

Biz Yassı-hüyük'ü hepsine tercih ediyoruz çünkü:

a) Gordion'un yerini tabiat tâyin etmiştir; Beylikköprü heç çağda bir köprüdür; stratejik önemi bakımından eşsizdir; ayrıca Anadolu'nun en büyük höyüklerinden biridir.

b) Frig kültürünün aydınlanması bakımından elimizde kalan en değerli bir ip ucutur; çift Frig merkezi problemi burada çözülebilir.

3) Yukarıda sayılan dört maddeyi cevaplandırabilecek bir karakter ve yerdedir. Gordion'un Ankara'ya yakınlığını düşünenler. Yassı hüyük yerine Eskişehir yakınındaki devamlı bir yerleşme yerinin incelenmesini ileri sürebilirler fakat o zaman Frig kültürü bakımından büyük kayıpları göze almamız gerekecektir.

39 Sayfaya sığdırılan Demirci-Hüyük'ün özlü raporunu tanıtmaya çalıştık. Beş sene içinde elde edilen (1939-1944) bilgiyi de ilgili bahislere ekledik. Ortaya koyduğu yeni problemleri ayrı ayrı sıralamaya çalıştık. Bu rapor bütün kazı raporlarına örnek olacak bir kıymettir. Kazısı yapılan bir hüyükün tabii muhitini, eski anıtlarını, yollarını ve yerleşme şartlarını inceleme bakımından eşsizdir. Demirci-Hüyük tipindeki bir yerleşmeye bundan daha iyi bir kazı metodu tatbik edilemezdi. Yerleşme katlarının açıklanması, plân ve profilin açıklığı fevkalâdedir. Çanak çömlek özelliklerinin lüzumundan fazla uzatıldığına inanlar bulunabilir; fakat Demirci-Hüyük'ün yeni açılan bir kilit olduğunu düşünenler bunu çok görmez. Mukayese ve benzerlerin araştırılmasında çok titiz hareket edilmiş, hiç bir örnekte aldanılmamıştır. Müellifler eski Balkan ve Anadolu kültürlerine hakkıyla hâkimdir. Eski Anadolu arkeolojisi ile uğraşanlar Önasya, doğu ve güney doğu Avrupa ile doğu Akdeniz kültürlerine bir anda hâkim olmanın ne ifade ettiğini her keşten iyi bilirler.

Çukurhisar ve Aharköy-hüyük gibi münferit buluntuları ve buluntu yerlerinin işlenmesi de o nisbette verimli ve maksada uygun olmuştur. Resim plan ve fotoğrafların seçilişiyle, kitabın basılışı kusursuzdur. Anadolu arkeolojisinin en faydalı kaynaklarından biri olan bu rapor, yeni bir kültür bölgesini aydınlatan, bir çok kıymetli malzemeyi toplayan ve onları kullanılır hale getiren bir eserdir. Demirci-Hüyük raporunu yazanlara teşekkür ederken, kazının devamı hususundaki dileklerimizi de eklemekten geri kalmayacağız.

Dr. Tahsin ÖZGÜÇ
Arkeoloji Asistanı

Almanca - Türkçe Büyük Lügat. (Grosses Deutsch - Türkisches Wörterbuch) Yazan : *Arif Cemil Denker* ve Dr. *Bülent Davran*. İstanbul - Kanaat Kitapevi 1944.

Arif Cemil Denker ve Dr. Bülent Davran tarafından tertip edilen «Almanca - Türkçe Büyük lügat» kitabı, uzun yıllardan beri eksikliği açıkça duyulan önemli bir gediği kapaması bakımından, çok şükranına değer bir himmet eseridir. Büyücek bir lügat yazmanın, hattâ ana dilde bile, nekadar zor, nekadar külfetli bir iş olduğu göz önünde tutulursa eserin değeri bir kat daha artar. Çünkü bir lügat tertip etmek için yalnız ilgili dile hakim olmak yetmez. Lügat tekniğinin inceliklerini de bilmek gerektir. öte yandan çalışma bakımından kuru hattâ sıkıcı, zaman bakımından çok vakit alıcı olduğu için, böyle bir lügat tertibi işine, ömür törpüsü dense aşırı bir söz sayılmamalıdır.

Harf ve dil inkılabına kadar, gerek öğrenmek gerekse tercüme etmek emeliyle, Almanca ile uğraşanların biricik dayanağı bundan 46 yıl önce rahmetli Ömer Faik tarafından işlenmiş olan lügat kitabı teşkil etmekte idi. Ömer Faik'ta isabetli olarak Sachs Villatte'in ansiklopedik lügat kitabını esas tutmuş, fakat hayli kısaltmış ve daha ziyade askerî yöne önem vermişti. Böyle olmakla beraber daha bugüne kadar ana başvuru lügat değerini korumakta idi. Lâkin dış yönden yeni Türk harfleri, iç yönden dilimizin öztürkçeye doğru yapmakta olduğu hız dolayısıyla bu lügat genç nesle yabancı kalmakta idi. Yeni büyük lügatte bu iki eksikliğin karşılanmış olması, hele mümkün olan yerlerde öz Türkçe karşılıkların konmuş bulunması, esere ayrıca kıymet vermektedir.

Ragıp Rıfkı tarafından çıkarılmış olan Almanca-Türkçe lügat çok hatalı ve rasgele bir eser olduğundan okul ihticacı bile karşılamaktan çok uzaktır.

Büyük lügati işleyenler, ana kaynağı teşkil eden, Sachs Villatte'in umumî mahiyette oluşunu, zamanımızın bir düzeye ortaya çıkardığı türlü yeni terimlere olan ihtiyacını göz önünde tutarak çeşitli özel eserlerden de ilaveler yaparak genişletmek suretiyle çok isabetli hareket etmişlerdir.

Yeni bir eserin, hele bu ölçüde çıkan yeni bir lügatin, geniş çevreyi her yönden kandırmasına imkân yoktur. Nitekim lügatin giriş kısmında bu nokta açıkça belirtilmekte, ve gelecekte çıkarmayı düşündükleri ikinci basımda dikkate alınmak üzere, yapılacak önergelerin sevinçle karşılanacağı söylenmektedir. Lügat hakkında" derli toplu mutalaa yürütebilmek için iyiden iyiye incelemeye ihtiyaç olduğu belli bir şeydir. Onun için şimdilik ilk bakışta göze çarpan noktaları anmakla yetineceğim.

1 — Lügat tertibinde en önemli nokta esas anlamın başa alınarak ikinci, üçüncü derecedeki anlamlarla mecazî anlamların arka arkaya dizilmesidir. Böyle olmazsa öğrenme çağında olanlar ya aldandır veya işin içinden çıkamazlar. Lügatin ikinci tertibinde bu nokta üzerinde çok hassas davranmak gerektir.

Sözelimi: *Abgeordnete* (r) karşılığı olmak üzere sıra ile şunlar konmuştur : ulak, seçilmiş, mebus...

Abgeordnete ile *ulak* arasında hiçbir münasebet yoktur. *Ulak* sözü 14. ve 15. yüz yıllarda daha ziyade, sözcü, haberci anlamına kullanılan,, *savcı* yerine, daha Kanunî devrinde kullanılmakta olan bir tabirdi. *Ulak* sözünün yeni lügatte başa alınması her halde Ömer Faik'deki *mersül* yerini tutmak düşüncesiyle konmuş olsa gerek. Halbuki *mersül elçi* demek olduğuna göre *ulak* bunun yerini tutmaz. *Abgeordnete* tabirinde seçilmiş anlamı olmakla beraber asıl karşılığı sıra ile : mebus, murahhas, delege... dir.

Aynı şekilde *ahnen* karşılığı olmak üzere sırasile şunlar konmuştur : *Kurmak*, *zahip olmak*, *şüphelenmek*, *kuşkulanmak*, *vukuundan evvel hissetmek*, *olacağı sezmek* ...

Ahnen: Kurmak, zahip olmak manalarına hiç gelmediği gibi doğrudan doğruya şüphelenmek, kuşkulanmak anlamına da gelmez. Kaldı ki *kurmak* aynı zamanda tesis, teşkil... anlamlarına da geldiği için açıkça şaşırtır. *Zahip olmak* : esas anlamıyla yanlış zanda bulunmak demek olduğuna göre bu mânada isabetsizdir. *Ahnen* de şüphelenmek, kuşkulanmak, mânaları ikinci derecede yer tutar.

Ahnen kelimesinin esas anlamları sıra ile : *olacağı sezmek*, *vukuundan önce*

hissetmek, zannında bulunmak, tahmin etmek... olmalıdır. Nitekim verilen misaller de mütaleamızı pekiştirir.

2 — Yanlış mâna vermek bir lügat için çok ağır hatadır. Vakıa bir mefhumun mâna çevresini kesin olarak çizmek her vakit mümkün olmadığı gibi sehiv de olabilir. Fakat şüpheli olan yerlerde ihtiyat gerektir.

Sözelimi : *Abend-tau* karşılığı olmak üzere *ince yağmur* deyince *sicim gibi yağmur* akla gelir. Halbuki maksat bu değildir, buna göre yanlıştır. Doğrusu : *kırağı* veya *çiğ* dir.

Anlass karşılıkları arasında *bahane* dahi bulunmaktadır ki isabetli değildir. Bunun yerine *münasebet* konsaydı iyi olurdu.

Yine böyle : *Bock - bier=bir bardak bira* denmektedir ki açıkça yanlıştır. Aslında *Mart birası*, senenin daha ziyade kış mevsiminde çıkarılan, *kuvvetli bira* demektir. Yanlışlığa neden düştüğünü kestiremedim. Belki de Sachs Villatte'da *Bock* kelimesinin 4. mâna gurubunun c kısmında, kerre içinde gösterilen, *bardak bira* kaydından ileri gelmiş olsa gerek.

Aaskâfer = gübre böceği. Doğrusu : fişki veya, sığır tersi anlamına, *Mayıs böceği* dir. Çünkü bu böcek nebatî veya sun'î gübrede görülmez.

Anlauf — (İlk karşılık olmak üzere) *Taşkınlık* denmektedir ki yanlıştır; nitekim yanında *feyezan* denmektedir. Buna göre *taşma* demek gerekti.

3— Kelimelerin önemli ikinci anlamlarına gereği gibi yer verilmelidir.

Sözelimi: *Alpaka* karşılığı olmak üzere: «*Cenubi Amerika Lama cinsinden bir hayvan; bunun yünü, bu yünden yapılmış kumaş*» dendiği halde «yeni gümüş nevinden bir maden» anlamı konmamış. *Alpaka semaver veya kaşık, çatal* dendiği vakit öğrenci de bunun yünden yapılmış olduğu zehabı hasıl olur.

Bastard = gayri meşru çocuk, piç denmekte, ikinci anlam kapalı kalmaktadır. (Nebat ve hayvan hakkında) *azma, kırma, aşılı* suretinde izah etmek gerekirdi.

4 — Isındırmıyan (gayri menus) tabirler hayli yer tutmaktadır.

Abführen — *birini mahbese götürmek.* *Mahbes* tabiri doğru olmakla beraber isındırmıyor. *Hapsane, yerine göre, tevkîfhane* demek gerekti.

Abart = mütedenni. *Mütedenni* kelimesinde bu anlam olmakla beraber bugünkü nesil bunu anlamadığı gibi esasen konmuş olan diğer karşılıklar maksadı ifadeye yetişmektedir.

Alpe = (yüksek dağ) *meraları* yerine *otlakları* daha ısındırır.

Alte = *İhtiyar* karşılığından sonra *müsin, müsinne, salhorde* tabirleri pek soğuk kaçıyor. Bunların yerine *yaşlı* yetiştirdi.

Amt karşılığı olan doğru anlamlar arasında *kapı* tabiri de geçmektedir. İstanbul'da yaşlı bayanlar bilhassa eski Harbiye Nezareti (Babıseraskeri) veya okşarına *kapı* derlerse de yayılmış ve umum tarafından kabul edilmiş bir tabir değildir.

Amt (s) frau =bayyi denilen eski hâkim, (derebeyi) karısı denmektedir ki, bir şey anlaşılmıyor esasen bu anlam başa alınacak önemde değildir. Bu tabirin Fransızca *bailliye* oluşu Türkçede aynı kelime ile ifadeye bize hak vermez.

***Berufang-einlegen* = istinaf etmek.** İstinaf mahkemesi, dolayısıyla tabiri ortadan kalkalı hayli yıllar geçmiş ve bunun yerini *temyiz mahkemesi* tutmuştur.

5 — Yabancı kokusu oldukça kuvvetli bir şekilde kendini göstermektedir; lügatleri izah eden türlü cümlelerde, hele «giriş» in güzel almancası yanında, nümune olması icap eden, Türkçesinde kulağı tırmalıyan yabancı kokusu kuvvetle hissedilmektedir.

(Heiliger) Abend — İysa doğum yortusu (noel) gecesi yerine *iysanın doğum gecesi, kutla gece* daha iyi olurdu.

(Parade) abhalten = bir geçiş resmi kabul etmek. Doğrusu: *geçit resmi yaptırmak.*

aus eki izah edilirken: *füllerle beraber oldukça daima ayrılır yerine fillerle tasrifinde ekseriya ayrılır* demek gerekti.

6 — Tekerrürler ve lüzumsuz fazlalıklar yapılmaktadır :

A harfinin izahında (von A bis Z) karşılığı olmak üzere : «baştan aşağıya, başından sonuna, bidayetden nihayete,

evvelinden ahırına kadar (değın), mine! bab ilel mihrab» denmektedir.

Abgeordnete (r) karşılığı olarak konan tabirler arasında *saylav* da geçmektedir. Yayılmış veya umum tarafında kabul edilmiş olmadığından fazladır. Aynı şekilde : *Abgeordnetenhaus* karşılığı olarak : mebusan meclisi, millet meclisi denikten sonra *kamutay* tabiri de fazladır.

7 — Türkçede karşılığı olmayan veya olmadığı sanılan kelimeler, aynı kelimelerle veya Fransızca karşılığı ile ifade edilmektedir:

Basalt=*bazalt* denmektedir. Halbuki Ömer Faik'te *siyah mermer*, *mehek taşı* dediğine göre bu karşılıklar konmalıydı.

Bastard = (ikinci karşılık olmak üzere) *metis*, *melez* denmektedir. Almanca öğrenen birinin, Fransızca bilmesi zarurî veya tabii olmadığına göre, meçhulü meçhulla izah nevinden olduğundan yer-sizdir. *Kırma*, *aşlı* demek gerekirdi.

8 — İlmî bir eserde, hele bir lûgatta imlada esas etimolojik şekildir. Almanca-sında tek bir sedayı değiştirmek hakkını kendimizde görmediğimize göre Türkçede buna dikkat etmek gerekir.

Sözelimi: *Bernstein* karşılığı olmak üzere *kehrlibar* denmektedir: *kehrübâ* demek gerekirdi. Yine böyle *Bräutigam* karşılığı olmak üzere *güvey* denmektedir; *güveği* olmalıydı.

Gerek bu iki misal gerekse 4. maddede *Ami* karşılığı olarak gösterilen *kayı* ve başkaları İstanbul'un mevziî lehçesine, hattâ bugün ancak yaşlı veya tahsilsiz bayanların ağızlarına, fazla kaçıldığını anlatmaktadır. Bundan sakınmak gerekti.

9 — Lûgatte Osmanlıca karşılıklara hayli yer verildiğine göre, icabında kelimelerin istikakını, menşei gösteren şekiller de konya idi iyi olurdu.

Sözelimi: *Baldachin* — aslı: *.bağdadi*. *Damaskus* = aslı : *Dimiş* gibi.

10 — Son olmak üzere tabı hatası sandığım noktalara da dikkati çekmek isterim : *Bogen* karşılığı olmak üzere *kenor* yazılmaktadır ki, *kemer* olsa gerek. *bringen* : (1 anlam gurubunda) *isal etmek* denmektedir ya *iysal* veya *irsal* olsa gerek

Bütün bunlara rağmen «ALMANCA-TÜRKÇE BÜYÜK LÛGAT» ın önemli bir ihtiyaca yarıyacağını tekrar eder, işleyenleri yürekten kutluyarak, bundan sonraki baskılarda, daha yüksek başarılar dilerim.

Dr. Şükrü AKKAYA

Alman Dili ve Edebiyatı
Doçenti

Türkiye'de ziraat. İktisadî ve İctimaî Türkiye (Rakamlarla)

cilt II. Yazan '• Selim Sabit Aykut. Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü neşriyat no. 210, tetkikler no. 92. Ankara 1943 Recep Ulusoglu basımevi.

Başvekâlet İstatistik umum Müdür Muavini Selim Sabit Aykut tarafından hazırlanıp Umum Müdürlükçe yayınlanan bu değerli istatistik kitabı, bundan evvel yine aynı müellif tarafından «İktisadî ve İctimaî Türkiye (Rakamlarla)» adıyla çıkarılan serinin ikinci sayısını teşkil etmektedir.

Quart boy ve XIII + 195 sahife olan eserin baş tarafında müellif şöyle demektedir :

1 — Bu seri eserlere grafik de koymak istiyordum, fakat harbin ağır şartları bu arzusun tahakkukuna mani olmuştur. Esasen İstatistik Umum Müdürlüğü de yine bu sebep dolayısıyla neşriyatına grafik koymamaktadır.

2 — Bu eserdeki rakamlar İstatistik Umum Müdürlüğü neşriyatından alınmıştır.

3 — Bu eseri IV üncü cilt «Türkiye'de maliye» kitabı takip edecek; III üncü cilt olan «Türkiye'de sanayi» eseri de İsmail Hüsrev Tökin tarafından yazılacaktır.»

«Arama cetveli» nde sırasıyla: Türkiye'de ziraat, seneler itibarıyla hububat, bakliyat, zeriya ve istihsalâtı ve beher hektara düşen mahsul miktarı (1927-1941), seneler itibarile sınaî nebatlar zeriya ve istihsalâtile umumî zeriya ve istihsalât umumî yekûnunda beher hektara düşen vasatî istihsul mikdarı (1927-1941), seneler itibarile hububat, bakliyat, sınaî nebatlar zeriya ve bunlardan her birinin

zeriyat , umumî yekûnunda yüzde nisbeti (1927-41), seneler itibarile hububat, bakliyat, sınaî nebatlar zeriyatı ve bunlardan her birinin istihsalât umumî yekûnunda yüzde nisbeti (1927-41), hububat, bakliyat, sınaî nebatlar zeriyatı ve 1927 senesi zeriyatı esas (100) olduğuna nazaran diğer senelerdeki artma nisbeti (1927-41).

Hububat :

1941 de hububata dahil maddelerin hububat zeriyat ve istihsalâtı yekûnundaki mikdar ve nisbetleri, A-Umumî zeriyat ve istihsalât, B-Hububat, C-Bakliyat, Ç-Sınaî nebatlar hakkında tahlil.

Buğday:

Seneler itibarile buğday zeriyat ve istihsalâtı ve beher hektara düşen mahsûl miktarı (1927-1941), 1941 buğday istihsalâtının vilâyetler itibarile ve ehemmiyet sırasile ayrılışı ve yüzde nisbetleri, 1941 buğday istihsalâtının istihsâl gurupları itibarile ayrılışı, buğday ithalât ve ihracatı (1927-1940), 1940 buğday ihracatının memleketler itibarile ayrılışı, tahlil.

Arpa:

Seneler itibarile arpa zeriyat ve istihsalâtı ve beher hektara düşen mahsûl miktarı (1927-1941), 1941 arpa istihsalâtının gurupları itibarile ayrılışı, seneler itibarile arpa ihracatı (1927-1941), 1940 arpa ihracatının memleketler itibarile ayrılışı, tahlil.

Çavdar :

Seneler itibarile çavdar zeriyat ve istihsalâtı ve beher hektara düşen mahsûl miktarı (1927-41), 1941 çavdar istihsalâtının vilâyetler itibarile ve ehemmiyet sırasile ayrılışı ve yüzde nisbetleri, 1941 çavdar istihsalâtının istihsâl guruplarına göre ayrılışı, seneler itibarile çavdar ihracatı ve 1940 çavdar ihracatının başlıca memleketler itibarile ayrılışı, tahlil.

Yulaf:

Seneler itibarile yulaf zeriyat ve istihsalâtı ve beher hektara düşen mahsûl miktarı (1927-41) , 1941 yulaf istihsalâtının vilâyetler itibarile ayrılışı, 1941 yulaf istihsalâtının istihsâl gurupları itibarile ayrılışı ve yüzde nisbetleri, seneler itibarile yulaf ihracatı ve 1939 yulaf ihracatı-

nın başlıca memleketler itibarile ayrılışı, tahlil.

Mahlût: Seneler itibarile mahlût zeriyat ve istihsalâtı ve beher hektara düşen vasatî mahsul miktarı (1928-41), 1941 mahlût istihsalâtının vilâyetler itibarile ve ehemmiyet sırasile ayrılışı ve yüzde nisbetleri, 1941 mahlût istihsalâtının istihsâl gurupları itibarile ayrılışı, tahlil.

Kaplıca :

Seneler itibarile kaplıca zeriyat ve istihsalâtı ve beher hektara düşen mahsûl miktarı (1927-41), 1941 kaplıca istihsalâtının istihsâl gurupları itibarile ayrılışı ve yüzde nisbetleri, tahlil.

Mısır:

Seneler itibarile mısır zeriyat ve istihsalâtı ve beher hektara düşen mahsûl miktarı (1927-41), 1941 mısır istihsalâtının vilâyetler itibarile ve ehemmiyet sırasile ayrılışı ve yüzde nisbetleri, 1939 mısır istihsalâtının istihsâl gurupları itibarile ayrılışı, seneler itibarile mısır ihracatı ve 1940 mısır ihracatının başlıca memleketler itibarile ayrılışı ve yüzde nisbetleri, tahlil.

Darı:

Seneler itibarile darı zeriyat ve istihsalâtı ve beher hektara düşen mahsûl miktarı (1927-41), 1941 darı istihsalâtının vilâyetler itibarile ayrılışı ve yüzde nisbetleri, 1941 darı istihsalâtının istihsâl gurupları itibarile ayrılışı, seneler itibarile darı ihracatı ve 1940 darı ihracatının memleketler itibarile ayrılışı ve yüzde nisbetleri, tahlil.

Pirinç:

Seneler itibarile pirinç zeriyat ve istihsalâtı ve beher hektara düşen mahsûl miktarı (1927-41) , 1941 pirinç istihsalâtının vilâyetler itibarile ehemmiyet sırasile ayrılışı ve yüzde nisbetleri, 1941 pirinç istihsalâtının istihsâl gurupları itibarile ayrılışı, tahlil.

Kuşyemi:

Seneler itibarile kuşyemi zeriyat ve istihsalâtı ve beher hektara düşen mahsûl miktarı (1934-1941), 1941 kuşyemi istihsalâtının vilâyetler itibarile ve ehemmiyet sırasile ayrılışı ve yüzde nisbetleri, 1941

kuşyemi istihsalâtın istihşâl gurupları itibarile ayrılışı, seneler itibarile kuşyemi ihracatı ve 1940 ihracatının başlıca memleketler itibarile ayrılışı ve yüzde nisbetleri, tahlil.

Bakliyat.

1941 de bakliyata dahil maddeler zeriyaat ve istihsalâtı ve yekûnda yüzde nisbetleri, tahlil.

Bakla :

Seneler itibarile bakla zeriyaat ve istihsalâtı ve beher hektara düşen mahsûl miktarı (1927-41), 1941 bakla istihsalâtının vilâyetler itibarile ve ehemmiyet sırasile ayrılışı, ve yüzde nisbetleri, 1941 bakla istihsalâtının istihşâl gurupları itibarile ayrılışı, seneler itibarile bakla ihracatı ve 1940 bakla ihracatının başlıca memleketler itibarile ayrılışı ve yüzde nisbetleri, tahlil.

Bezelye: Seneler itibarile bezelye zeriyaat ve istihsalâtı ve beher hektara düşen mahsûl miktarı (1937-41), 1941 bezelye istihsalâtının vilâyetler itibarile ve ehemmiyet sırasile ayrılışı ve yüzde nisbetleri, 1941 bezelye istihsalâtının istihşâl gurupları itibarile ayrılışı, tahlil.

Nohut :

Seneler itibarile nohut zeriyaatı ve istihsalâtı ve beher hektara düşen mahsûl miktarı (1927-1941), 1941 nohut istihsalâtının vilâyetler itibarile ve ehemmiyet sırasile ayrılışı, 1941 nohut istihsalâtının istihşâl gurupları itibarile ayrılışı, seneler itibarile nohut ihracatı ve 1940 ihracatının başlıca memleketler itibarile ayrılışı ve yüzde nisbetleri, tahlil.

Fasulye :

Seneler itibarile fasulye zeriyaat ve istihsalâtı ve beher hektara düşen mahsûl miktarı (1927-41), 1941 fasulye istihsalâtının vilâyetler itibarile ve ehemmiyet sırasile ayrılışı, 1941 fasulye istihsalâtının istihşâl gurupları itibarile ayrılışı, seneler itibarile fasulye ihracatı ve 1940 fasulye ihracatının başlıca memleketler itibarile ayrılışı, tahlil.

Mercimek :

Seneler itibarile mercimek zeriyaat ve istihsalâtı ve beher hektara düşen mahsûl miktarı (1927-41), 1941 mercimek

istihsalâtının vilâyetler itibarile ve ehemmiyet sırasile ayrılışı ve yüzde nisbetleri, 1941 mercimek istihsalâtının istihşâl gurupları itibarile ayrılışı, tahlil.

Börülce :

Seneler itibarile börülce zeriyaat ve istihsalâtı ve beher hektara düşen mahsûl miktarı (1927-41), 1941 börülce istihsalâtının vilâyetler itibarile ve ehemmiyet sırasile ayrılışı, 1941 börülce istihsalâtının istihşâl gurupları itibarile ayrılışı, tahlil.

Fık :

Seneler itibarile fık zeriyaat ve istihsalâtı ve beher hektara düşen mahsûl miktarı (1927-41), 1941 fık istihsalâtının vilâyetler itibarile ve ehemmiyet sırasile ayrılışı, 1941 fık istihsalâtının vilâyetler itibarile ve ehemmiyet sırasile ayrılışı, 1941 fık istihsalâtının istihşâl gurupları itibarile ayrılışı, tahlil.

Burçak :

Seneler itibarile burçak zeriyaat ve istihsalâtı ve beher hektara düşen vasatî mahsûl miktarı ve yüzde nisbetleri (1927-1941), 1941 burçak istihsalâtının vilâyetler itibarile ve ehemmiyet sırasile ayrılışı, 1941 burçak istihsalâtının istihşâl gurupları itibarile ayrılışı, tahlil.

Sınaî nebatlar :

1941 de sınaî nebatlara dahil maddelerin sınaî nebatlar zeriyaat ve istihsalâtı yekûnundaki miktarları ve yüzde nisbetleri, tahlil.

Patates :

Seneler itibarile patates zeriyaat ve istihsalâtı ve beher hektara düşen vasatî mahsûl miktarı (1927-41), 1941 patates istihsalâtının vilâyetler itibarile ve ehemmiyet sırasile ayrılışı, 1941 patates istihsalâtının istihşâl gurupları itibarile ayrılışı, tahlil.

Pancar :

Seneler itibarile zeriyaat ve istihsalât ve beher hektara düşen vasatî istihşâl miktarı (1927-1941).

Kenevir-Kendir:

Seneler itibarile zeriyaat ve istihsalât ve beher hektara düşen vasatî mahsûl miktarı (1933-41), 1941 kenevir-kendir lif istihsalâtının vilâyetler itibarile ve ehem-

miyet sırasile ayrılışı ve yüzde nisbetleri, 1941 kenevir-kendir tohum istihşalâtının vilâyetler itibarile ve ehemmiyet sırasile ayrılışları ve yüzde nisbetleri, 1941 kenevir-kendir lif ve tohum istihşalâtının istihşâl gurupları itibarile ayrılışları ve yüzde nisbetleri, tahlil, 1941 pancar istihşalâtının vilâyetler itibarile ve ehemmiyet sırasile ayrılışı, 1941 pancar istihşalâtının istihşâl gurupları itibarile ayrılışı, tahlil.

Afyon :

Seneler itibarile afyon sakız ve tohum zeriyaat ve istihşalâtı ve beher hektara düşen mahsûl miktarı (1927-41), 1941 afyon sakız istihşalâtının vilâyetler itibarile ve ehemmiyet sırasile ayrılışı, ve yüzde nisbetleri, 1941 afyon tohum istihşalâtının vilâyetler itibarile ve ehemmiyet sırasile ayrılışı, 1941 afyon sakız ve tohum istihşalâtının istihşâl gurupları itibarile ayrılışları, seneler itibarile afyon ihracatı ve 1940 afyon ihracatının başlıca memleketler itibarile ayrılışı, tahlil.

Anason :

Seneler itibarile anason zeriyaat ve istihşalâtı ve beher hektara düşen mahsûl miktarı (1930-41), 1941 anason istihşalâtının vilâyetler itibarile ve ehemmiyet sırasile ayrılışı. 1941 anason istihşalâtının istihşâl gurupları itibarile ayrılışı, tahlil.

Pamuk:

Seneler itibarile pamuk (saf ve tohum) zeriyaat ve istihşalâtı ve beher hektara düşen mahsûl miktarı (1927-41), 1941 pamuk (saf) istihşalâtının vilâyetler itibarile ve ehemmiyet sırasile ayrılışı, 1941 (saf) pamuk istihşalâtının istihşâl gurupları itibarile ayrılışı, 1941 pamuk (tohum) istihşalâtının vilâyetler itibarile ve ehemmiyet sırasile ayrılışı, 1941 pamuk (tohum) istihşalâtının istihşâl gurupları itibarile ayrılışı, seneler itibarile pamuk ihracatı ve 1940 pamuk ihracatının başlıca memleketler itibarile ayrılışı, tahlil.

Keten:

Seneler itibarile keten zeriyaat ve istihşalâtı ve beher hektara düşen vasatı mahsûl miktarı (1937-1941), 1941 keten (lif) istihşalâtının vilâyetler itibarile ve ehemmiyet sırasile ayrılışı, 1941 keten (lif) istihşalâtının istihşâl gurupları itibarile

ayrılışı, 1941 keten (tohum) istihşalâtının vilâyetler itibarile ve ehemmiyet sırasile ayrılışı, 1941 keten (tohum) istihşalâtının istihşâl gurupları itibarile ayrılışı, tahlil.

Soğan :

Seneler itibarile soğan zeriyaat ve istihşalâtı ve beher hektara düşen mahsûl miktarı (1927-1941), 1941 soğan istihşalâtının vilâyetler itibarile ve ehemmiyet sırasile ayrılışı, 1941 soğan istihşalâtının istihşâl gurupları itibarile ayrılışı, tahlil.

Sarımsak :

Seneler itibarile sarımsak zeriyaat ve istihşalâtı ve beher hektara düşen mahsûl miktarı (1927-41), 1941 sarımsak istihşalâtının vilâyetler itibarile ve ehemmiyet sırasile ayrılışı, 1941 sarımsak istihşalâtının istihşâl gurupları itibarile ayrılışı, tahlil.

Susam :

Seneler itibarile susam zeriyaat ve istihşalâtı ve beher hektara düşen vasatı mahsûl miktarı (1927-41), 1941 susam istihşalâtının vilâyetler itibarile ve ehemmiyet sırasile ayrılışı, 1941 susam istihşalâtının istihşâl gurupları itibarile ayrılışı, seneler itibarile susam ihracatı ve 1940 susam ihracatının başlıca memleketler itibarile ayrılışı, tahlil-

Tütün :

Seneler itibarile tütün zeriyaat ve istihşalâtı ve beher hektara düşen vasatı mahsûl miktarı (1927-40), 1940 tütün istihşalâtının vilâyetler itibarile ve ehemmiyet sırasile ayrılışı, 1940 tütün istihşalâtının istihşâl gurupları itibarile ayrılışı, seneler itibarile tütün ihracatı ve 1940 tütün ihracatının başlıca memleket itibarile ayrılışı, tahlil.

Muhtelif senelerde açılan kanallar ve kurutulan bataklıklar (1925-1940).

Türkiye'de hayvancılık :

A. Mevcut hayvanlar. Mevcut hayvanların seneler itibarile miktarı ve artma nisbetleri (1935-41), tahlil.

Koyun:

Seneler itibarile koyun miktarı ve artma nisbetleri (1935-41), 1941 koyun mevcudunun vilâyetler itibarile ve ehemmiyet sırasile ayrılışı, tahlil.

Kılkeçi:

Seneler itibarile kılkeçi miktarı ve artma nisbetleri (1935-41), 1941 kılkeçi mevcudunun vilâyetler itibarile ve ehemmiyet sırasile ayrılışı, tahlil.

Tiftikkeçi :

Seneler itibarile tiftikkeçi miktarı ve artma nisbetleri (1935-41), 1941 tiftik-keçi miktarının vilâyetler itibarile ve ehemmiyet sırasile ayrılışı, tahlil.

Sığır:

Seneler itibarile sığır miktarı ve artma nisbetleri (1935-41), 1941 sığır mevcudunun vilâyetler itibarile ve ehemmiyet sırasile ayrılışı, tahlil.

Manda :

Seneler itibarile manda miktarı ve artma nisbetleri (1935-41), 1941 manda mevcudunun vilâyetler itibarile ve ehemmiyet sırasile ayrılışı, tahlil.

Deve :

Seneler itibarile deve miktarı ve artma nisbetleri, 1941 deve mevcudunun vilâyetler itibarile ve ehemmiyet sırasile ayrılışı ve yüzde nisbetleri, tahlil.

At :

Seneler itibarile at mevcudu ve artma nisbetleri, 1941 at mevcudunun vilâyetler itibarile ve ehemmiyet sırasile ayrılışı ve yüzde nisbetleri, tahlil.

At:

Seneler itibarile at mevcudu ve artma nisbetleri, 1941 at mevcudunun vilâyetler itibarile ve ehemmiyet sırasile ayrılışı ve yüzde nisbetleri, tahlil.

Katır :

Seneler itibarile katır miktarı ve artma nisbetleri, 1941 katır mevcudunun vilâyetler itibarile ve ehemmiyet sırasile ayrılışı ve yüzde nisbetleri, tahlil.

Eşek :

Seneler itibarile eşek miktarı ve artma nisbetleri, 1941- eşek miktarının vilâyetler itibarile ve ehemmiyet sırasile ayrılışı ve yüzde nisbetleri, tahlil.

B. Vergiye tabi hayvanlar:

Vergiye tabi hayvanların seneler itibarile miktarı ve artma nisbetleri, tahlil.

Koyun :

Vergiye tabi koyun miktarının seneler itibarile ayrılışı ve artma nisbetleri, 1941 de vergiye tabi koyun miktarının vilâyetler itibarile ve ehemmiyet sırasile ayrılışı ve yüzde nisbetleri, 1941 koyun miktarının gruplar itibarile ayrılışı, vergiye tabi kuzu ve koyun (her nevi) ihracatının seneler itibarile ayrılışı, 1941 kuzu ve koyun (hernevi) ihracatının memleketler itibarile ayrılışı, tahlil.

Kılkeçi :

Vergiye tabi kılkeçi miktarının seneler itibarile ayrılışı ve yüzde nisbetleri, 1941 de vergiye tabi tiftik keçi miktarının vilâyetler itibarile ve ehemmiyet, sırasile ayrılışı ve yüzde nisbetleri, 1941 senesinde vergiye tabi tiftik keçi miktarının gruplar halinde tasnifi, tahlil.

Manda :

Vergiye tabi manda miktarının seneler itibarile ayrılışı ve artma nisbetleri (1929-41), 1941 de vergiye tabi manda miktarının vilâyetler itibarile ve ehemmiyet sırasile ayrılışı ve yüzde nisbetleri, 1941 de vergiye tabi manda miktarının gruplar itibarile teksifi, vergiye tabi manda ihracatının seneler itibarile ve 1941 ihracatının başlıca memleketler itibarile ayrılışı, tahlil.

Sığır :

Vergiye tabi sığır miktarının seneler itibarile ayrılışı ve artma nisbetleri (1929- 41), 1941 de vergiye tabi sığır miktarının vilâyetler itibarile ve ehemmiyet sırasile ayrılışı ve yüzde nisbetleri, 1941 de vergiye tabi sığır miktarının gruplar itibarile ayrılışı, vergiye tabi sığır ihracatının seneler itibarile ve 1941 ihracatının da başlıca memleketler itibarile ayrılışı, tahlil.

Deve :

Vergiye tabi deve miktarının seneler itibarile ayrılışı ve yüzde nisbetleri, (1929-41), 1941 de vergiye tabi deve miktarının vilâyetler itibarile ve ehemmiyet sırasile ayrılışı ve yüzde nisbetleri, 1941 de vergiye tabi deve miktarının gruplar itibarile ayrılışı, tahlil.

At :

Vergiye tabi at miktarının seneler itibarile ayrılışı ve artma nisbetleri (1929-41), 1941 de vergiye tabi at miktarının vilâyetler itibarile ve ehemmiyet sırasile ayrılışı ve yüzde nisbetleri, 1941 de vergiye tabi at miktarının guruplar itibarile ayrılışı, tahlil.

Katır:

Vergiye tabi katır miktarının seneler itibarile ayrılışı ve artma nisbetleri (1929-41) , 1941 de vergiye tabi katır miktarının vilâyetler itibarile ve ehemmiyet sırasile ayrılışı ve yüzde nisbetleri, 1941 de vergiye tabi katır miktarının guruplar itibarile ayrılışı, tahlil.

Eşek :

Vergiye tabi eşek miktarının seneler itibarile ayrılışı ve artma nisbetleri (1929 41) , 1941 de vergiye tabi eşek miktarının vilâyetler itibarile ve ehemmiyet sırasile ayrılışı ve yüzde nisbetleri, 1941 de vergiye tabi eşek miktarının guruplar itibarile ayrılışı, tahlil.

Hayvan mahsûlleri ve hayvan maddeleri :

Seneler itibarile sağılır hayvanlar (1929-41), 1941 senesinde mevcut sağılır inek miktarının vilâyetler itibarile ve ehemmiyet sırasile ayrılışı ve yüzde nisbetleri, 1941 senesinde sağılır manda miktarının vilâyetler itibarile ve ehemmiyet sırasile-ayrılışı ve yüzde nisbetleri, 1941 senesinde sağılır koyun miktarının vilâyetler itibarile ve ehemmiyet sırasile ayrılışı ve yüzde nisbetleri, 1941 senesinde mevcut sağılır kılkeçi miktarının vilâyetler itibarile ve ehemmiyet sırasile ayrılışı ve yüzde nisbetleri, 1941 de mevcut sağılır tiftik miktarının vilâyetler itibarile ve ehemmiyet sırasile ayrılışı ve yüzde nisbetleri, 1941 senesinde mevcut bilumum sağılır hayvanlar miktarının vilâyetler itibarile ve ehemmiyet sırasile ayrılışı ve yüzde nisbetleri, tahlil.

Seneler itibarile süt istihşâli (1929-41), 1941 süt istihşâlinin vilâyetler itibarile ve ehemmiyet sırasile ayrılışı ve yüzde nisbetleri, tahlil.

Muhtelif senelerde kesilen hayvanlar adedi ve elde edilen et miktarı (1935-41),

1940 da kesilen umum hayvanlarla bunlardan elde edilen et miktarının vilâyetler itibarile ayrılışı, tahlil.

Seneler itibarile yapağı, kıl ve tiftik istihşâlâtı ve yüzde nisbetleri (1929-41) , 1941 yapanı istihşâlâtının vilâyetler itibarile ve ehemmiyet sırasile ayrılışı ve yüzde nisbetleri, 1941 senesi kıl istihşâlâtının vilâyetler itibarile ve ehemmiyet sırasile ayrılışı ve yüzde nisbetleri, 1941 tiftik istihşâlâtının vilâyetler itibarile ve ehemmiyet sırasile ayrılışı ve yüzde nisbetleri, seneler itibarile yapağı, kıl ve tiftik ihracatı (1935-40), tahlil.

Seneler itibarile deri istihşâlâtı (1934-40) 1940 da elde edilen deri miktarının vilâyetler ve ehemmiyet sırasile ayrılışı ve yüzde nisbetleri, seneler itibarile deri ithalât ve ihracatı (1927-40), seneler itibarile barsak ve gışa ihracatı (1927-40), tahlil.

1941 senesi bağlar sahasının vilâyetler itibarile ve ehemmiyeti sırasile ayrılışı ve yüzde nisbetleri, 1941 senesi bağlar sahasının mesaha gurupları itibarile ayrılışı, tahlil.

Meyvalar.:

Seneler itibarile meyva ihtihşâlâtı (1934-41), seneler itibarile yaş üzüm istihşâlâtı (1933-41), 1941 yaş üzüm istihşâlinin vilâyetler itibarile ve ehemmiyet sırasile ayrılışı ve yüzde nisbetleri, tahlil. 1941 senesi incir istihşâlinin vilâyetler itibarile ve ehemmiyet sırasile ayrılışı ve yüzde nisbetleri, tahlil.

1941 senesinde fındık istihşâlinin vilâyetler itibarile ve ehemmiyet sırasile ayrılışı ve yüzde nisbetleri, tahlil.

1939 da Antep fıstığı istihşâlinin vilâyetler itibarile ve ehemmiyet sırasile ayrılışı ve yüzde nisbetleri, tahlil.

1941 senesi ceviz istihşâlinin vilâyetler itibarile ve ehemmiyet sırasile ayrılışı ve yüzde nisbetleri, tahlil.

1941 badem istihşâlinin vilâyetler itibarile ve ehemmiyet sırasile ayrılışı, tahlil.

1941 portakal istihşâlinin vilâyetler itibarile ve ehemmiyet sırasile ayrılışı, tahlil, 1941 limon istihşâlinin vilâyetler itibarile ve ehemmiyet sırasile ayrılışı, **tahlil.**

1941 kayısı istihsâlinin vilâyetler itibarile ve ehemmiyet sırasıyla ayrılışı, tahlil. 1941 şeftali istihsâlinin vilâyetler itibarile ve ehemmiyet sırasıyla ayrılışı, tahlil. 1941 kestane istihsâlinin vilâyetler itibarile ayrılışı, tahlil.

Kâr getiren ağaçlar :

Seneler itibarile zeytin ve zeytinyağı istihsâlatı (1935-41), 1941 zeytin ve zeytinyağı istihsâlinin vilâyetler itibarile ve ehemmiyet sırasıyla ayrılışı; seneler itibarile zeytin ve zeytinyağı ihracatı (1927 - 1940), tahlil.

Ormanlar :

Ormanlar mesahasının vilâyetler itibarile ve ehemmiyet itibarile ayrılışı, ormanların meseha guruplarına göre ayrılışı, tahlil.

Seneler itibarile kereste istihsâlatı (1925-40), seneler itibarile kereste ithalat ve ihracatı (1927-40) seneler itibarile odun istihsâlatı, ithalat ve ihracatı (1927-40), seneler itibarile odun kömürü istihsâlat ve ihracatı (1927-40), palamut ve meyan kömürü ihracatı (1935-40).

Tavukçuluk, ipek böcekçiliği ve arıcılık:

Seneler itibarile tavuk, horoz, hindi miktarı ve elde edilen yumurta adedi, 1941 tavuk, horoz miktarının vilâyetler itibarile ve ehemmiyet sırasıyla ayrılışı ve yüzde nisbetleri, 1941 hindi miktarının vilâyetler itibarile ve ehemmiyet sırasıyla ayrılışı ve yüzde nisbetleri, 1941 de elde edilen yumurta miktarının vilâyetler itibarile ve ehemmiyet sırasıyla ayrılışı ve yüzde nisbetleri, seneler itibarile yumurta ihracatı (1927-41), 1940 yumurta ihracatının memleketler itibarile ayrılışı, tahlil.

İpek böcekçiliği yapan aileler miktarile açılan kutu adedinin ve elde edilen yaş koza miktarının seneler itibarile ayrılışı (1935-41), 1941 senesinde yaş koza istihsâlatının vilâyetler itibarile ve ehemmiyet sırasıyla ayrılışı ve yüzde nisbetleri, seneleri itibarile koza ihracatı (1926-40), 1940 senesinde yapılan koza ihracatının memleketler itibarile ayrılışı, tahlil.

Eski ve yeni usul arı kovanlarile elde edilen bat ve balmumu miktarının seneler itibarile ayrılışı (1933-41), 1941 de mevcut

eski usul arı kovanlarının vilâyetler itibarile ve ehemmiyet sırasıyla ayrılışı, 1941 de mevcut yeni usul arı kovanlarının vilâyetler itibarile ve ehemmiyet sırasıyla ayrılışı, 1941 de elde edilen bal miktarının vilâyetler itibarile ve ehemmiyet sırasıyla ayrılışı, 1941 de elde edilen balmumu miktarının vilâyetler itibarile ve ehemmiyet sırasıyla ayrılışı, seneler itibarile balmumu ihracatı (1927-40), 1940 balmumu ihracatının memleketler itibarile ayrılışı, tahlil.

Ziraat âlet ve makineleri, seneler itibarile ziraat âlet ve makineleri ithalatı (1927-34), zürraa yapılan ikrazat.

Büyük emek harcanarak hazırlanmış olan eserdeki cetvellerden : mesahayı satıncısının yüzde 35 ini mer'a, yüzde 29 unu kabili ziraat arazi, yüzde 18 ini de ormanlarını teşkil ettiği yurdumuzda 1927 nüfus sayımında 4.3 milyon kişinin ziraat mesleğine mensup olduğu ve bütün nüfusun yüzde 34 ünü ve 5.3 milyon nüfustan ibaret bütün meslekiler yekûnunda da ziraat mesleğine mensup olanların yüzde 81.6 nisbetini teşkil ettiği görülür. Bu hal 1935 sayımında: 16.1 milyon nüfusun yüzde 41 inin ve 7.9 milyon nüfustan ibaret bütün meslek sahipleri yekûnunda da ziraatla iştigâl edenlerin yüzde 81.8 olduğu tesbit olunmuştur. Bu duruma göre yurdumuz «ziraat memleketi» karakterini taşımaktadır (S; 5)

Yurdumuzun umumî zeriyyat ve istihsâlâtında muntazam ve devamlı bir gelişme vardır. 1927 yılında 4.4 milyon hektardan ibaret olan genel ekim, müteakip yıllarda mütemediyen artmış ve 1941 yılında yüzde 207 nisbetinde bir artma ile 9.2 milyon hektara yükselmiş ve 1927 de 2.6 milyon tondan ibaret olan genel üretim de her yıl muntazam ve devamlı olarak çoğalmış, 1941 de yüzde 321 nisbetinde bir artma ile 8.4 milyona yükselmiştir.

1927 yılında 2.6 milyon tondan ibaret genel üretimin yüzde 91.60 ını hububat, 3.81 ini bakliyat, 4.59 unu da sinai nebatlar teşkil etmekte iken, bu nisbetler müteakip yıllarda hububat ve bakliyat aleyhine tahavvüller göstermiş ve sinai nebatlar nisbeti de bilhassa son senelerde oldukça artmış ve 1941 yılında bu nisbet 14.97 ye kadar yükselmiştir. Bu nisbetin yükselişinde

sınai kalkınma için alınan tedbirlerin mühim âmîl ve müessir olduğu görülmüştür (S. 9).

Hububat yekûnunda en mühim nisbeti birinci derecede buğday, ikinci derecede arpa, üçüncü derecede mısır almakta ve bu üç ürün hububat yekûnunda yüzde 85.25 nisbetinde bir yer tutmaktadır. (S. 10).

1941 buğday istihsalat cetvellerinden; Konya (414 bin ton), Ankara (206 bin), Yozgat (134 bin), .Urfa (121 bin), Afyonkarahisar (120 bin), Denizli (116 bin), Niğde (105 bin) gibi istihsalleri 100 binden ziyade olan vilâyetlerimizin yurdun «buğday anbarı» durumunda olduğunu görmekteyiz; Bunlardan Konya, Ankara, Sivas ve Yozgat gibi dördü iç Anadolu'da yer almış olup, geniş istep topraklarında, kurak ve sıcak geçen yaz ayları iklimşartlarına en iyi bir şekilde intibak imkânını bulmaktadır. Yalnız bunun için ekim ve gelişme aylarında; kış ve baharda, gecikmeye uğramaksızın kâfi miktarda yağışa şiddetle ihtiyaç vardır. Yağışın zamanında ve kâfi derecede toprağa nüfuz ettiği yıllar bu vilâyetlerimiz hakikaten birer «buğday anbarı» vasfını kazanmakta ve az ekim yapılan ve az ürün elde edilen engembeli vilâyetlerimizin ihtiyaçlarını karşıladıktan başka yabancı ülkelere de gönderilebilmektedir. Nitekim 63 vilâyetlerimizden 941 yılı istihsalâtına nazaran en çok buğday üreten vilâyetler arasında 9 tanesi doğrudan doğruya geniş iç Anadolu istep mıntakasında yer almıştır. Binaenaleyh Türkiye'nin bir numaralı buğday anbarını iç Anadolu bölgesi teşkil etmektedir. Bu durumu Eskişehir, Polatlı, Ankara ve Yerköy Silo'larının varlığı da güzelce belirtmektedir. İki numaralı buğday üretim alanını «Urfa (121 bin), Diyarbakır (57 bin), Mardin (47 bin), Gazi Antep (34 bin) ve Maraş (35 bin) gibi dış doğu Torosların ülke'sindeki geniş saha teşkil etmektedir. Bu alan dahi toprak ve iklim şartları bakımından birinci bölge gibi tanıl ekimine elverişli bir durum göstermektedir. Üçüncü üretim alanını; iç Anadolu isteplerinin kuzey Anadolu dağları arasına doğru sokulduğu ve iklim şartları bakımından Karadeniz ile iç bölgeler arasında bir geçit vasfı gösteren Samsun Ardülke'sinde Tokat (84 bin), Çorum (80 bin) ve

Amasya (49. 5) ovaları teşkil eder. Dördüncü üretim alanını Çukurova teşkil etmektedir. Burada Seyhan (91 bin), İçel (26 bin) gibi toprak ve iklim şartları elverişli olduğu halde nisbeten az istihşâl yapmaktadırlar. Bunun sebebi, yörenin asıl iktisadi faaliyetini» pamuk, narenciye ve turfanda sebzeçiliğe yöneltmiş olmasıdır. Nitekim aynı özelliği Samsun Ardülke'sinde dahi tesbit ediyoruz. Burada en verimli topraklar, çok daha fazla gelir temin eden tütün ve şeker pancarı ziraatine ayrılmıştır. Erbaa-Niksar ve Taşova tütünlüğü ünlü olduğu gibi Turhal'da da pancar ziraatini teşvik eden bir şeker fabrikası kurulmuş bulunmaktadır. Beşinci derecede olmakla beraber Ege mıntakasından Denizli vilâyeti (116 bin) tek başına fazla üretim yapmaktadır. Çünkü bu saha Akdenizin itidal verici tesirlerinin ulaştığı son sınır hattında bulunduğu ve tütün, incir, üzüm, zeytin gibi ürünlerin iyi kalitede ve bolca yetişebilmeleri için gerekli iklim ve toprak şartlarını ihtiva etmediğinden ve deniz seviyesinden bir hayli yüksek, engembeli bir arazi bulunduğundan tahıl üretimi fazladır. Bu vilâyetten başka yurdun muhtelif ve münferit ovalarında da tahıl ziraati her ne kadar yapılmakta ise de üretim daha az bulunmaktadır.

Toprak ve iklim şartları tahıl ekimi için elverişli olan Trakya Ergene-Meriç boylarında üretimin az olması; (İstanbul: 46 bin ton, Kırklareli 25 bin ton, Tekirdağ: 21 bin ton, Edirne: 14 bin ton) Alpullu şeker fabrikası için pancar ekimi, davarcılık, kömürcülük ve Tekirdağ şarapçılığı için bağcılık faaliyeti ile ilgili olsa gerektir.

Vilâyetlerimiz içinde buğday üretimi en az yapanlar: Rize (66 ton) Trabzon (3.6 bin ton), Ordu (7.3 bin ton), Giresun (8 bin ton) gibi doğu Karadeniz bölgesi ile Hakâri (517 ton), Bitlis (3.9 bin ton), Siirt (7.7 bin ton) gibi güney doğu Anadolu dağlık sahası teşkil etmektedir. Bunlardan birinci bölgede kıyı yönündeki halk mısır ekmeği yediğinden, daha ziyade mısır üretimine önem vermekte ve mahallî iklim ve toprak şartlarına en iyi bir şekilde intibak ederek az emek

karşılığında çok gelir sağlayan fındık bahçeleri, engebeli araziye hemen tamamen kaplamış bulunmaktadır. Bu sebeple istatistiklerde tesbit edilmiş bulunan miktarlar vilâyetlerin daha çok iç bölgeleri istih-salâtını göstermektedir. Mamefi tek yönlü ziraat usulünün zararlarını yakından görmüş olan halk, son yıllarda devletin yardımı ile «bin tane çeşiti» buğday ekimine önem vermeğe başlamıştır.

İkinci az üretim sahası dış doğu Torosların İran'a doğru uzandıkları ve 4000 metreye kadar yükseldikleri çok arızalı bir sahayı teşkil etmektedir. Bu engebeler Botan ve Zap suları ve kolları tarafından derin yarılmış ve eğimli yamaçlarda besleyici toprak örtüsü yağmur suları ile süpürülüp taşınmakta olduğundan dolayı üretim güç ve az bulunmaktadır.

Bu iki bölge dışında üretimi az olan Aydın vilâyetini (2.3 bin ton) de tesbit etmekteyiz. Halbuki Büyük-Menderes gibi geniş ve çok verimli toprakları ve elverişli iklimi ihtiva eden bu bölgede fazla ve iyi kalitede üretim yapmak daima mümkündür. Fakat incir, tütün gibi bura coğrafi şartlarına ideal şekilde uymuş bulunan ve getirdiği gelirin çokluğu ve acunda bıraktığı nam ile diğer bitkileri gölgede bırakan ürünlerin varlığı, tabiatıyla buğday ekimini önemsiz duruma düşürmüştür.

Sayın müellif, evvelâ ürünleri bir bir ele alarak bunların zeriyaat, istihsalât ve ihracat durumları üzerinde durarak bunlardan zeriyaat ve istihsalât ve ayrıca vilâyetler istihsalâtı sadece miktar olarak veriliyor. Buna karşılık ithal - ihraç durumu ve yabancı memleketlere yapılan ihracat da yalnız kıymet olarak sunuluyor. (Yalnız buğday ihracatı miktar ve kıymet olarak veriliyor). Bize sunulan vilâyet istihsalât miktarlarına bakarak Türkiyemizin hangi bölgelerinin hangi nevi üretimi daha çok yaptığını bulabiliriz. Fakat yukarda da örneğini verdiğimiz şekilde, ortasında 3000 metreye kadar yükselen muazzam bir dağ ile iki ayrı coğrafi özellik kazanmış bulunan vilâyetlerimiz, bu sahaları kendi idarî sınırları içine almış olabilirler; Meselâ: Giresun ve Trabzon gibi. Bu takdirde o vilâyetin hakikî üretim durumunu

tesbite imkân yoktur. Çünkü bir veya bir kaç çeşit üretim yapan bir bölge mahsulü, o neviden pek az veya hiç üretim yapmayan sahaya dağıtılarak geniş bir idarî sınır için genel bir miktar elde edilmiş olur. Bunun için bu neviden, idarî sınırlara göre istatistik rakamları verilirken, bunlardan faydalanarak yurdun hakikî ekim ve üretim alanlarını tesbit imkânını verebilecek daha küçük idarî sınırlara ve hattâ o sınırlar içindeki bütün köylerin ayrı ayrı ekim ve üretim miktar ve kıymetlerine kadar inebilmelidir. Her köy muhtarından idarî yollarla temin edilerek kontrolleri yapıldıktan sonra ilgililerin faydasına sunulacak bu nevi rakamların «yurdun ziraat haritası»nın temel taşını teşkil edeceğine kuşku yoktur. İnhisarlar idaresinin yurdun her bütün bölgesi için çıkarmış olduğu değerli eserler, bu yolda atılmış yerinde ve bizleri pek sevindiren güzel örnek adımlardır. Aynı suretle bu defaki tetkik gezilerimizde İzmit ziraat müdürlüğünün kendi vilâyetleri içindeki bütün köylerin ziraat durumlarını listeler halinde tesbit etmiş görmekle, ziyaret ettiğimiz diğer vilâyetlerimizde bu neviden çok faydalı diğer bir örneğe tesadüf edemeyişimizi esefle hatırlıyarak, ne kadar memnun kaldığımız tasavvur olunabilir.

Eserde her bahis sonuna umumî vaziyeti belirtici notlar eklenmiş, fakat niçin ve neden sorularının cevapları eserden faydalanacaklara bırakılmıştır.

Hububat, bakliyat, sınaî nebatlar, ayrı ayrı ele alınarak bunlar hakkında istatistik cetvelleri tanzim edilmiş ve bundan sonra Türkiyede hayvancılık bahsine geçilmiştir. Burada müellif (S. 86); «Memleketimizde hayvancılık, ziraatin mühim bir kolunu, köy iktisadiyatının mühim bir unsurunu büyük bir köylü ve halk tabakasının da geçinme vasıtasını teşkil etmekte ve canlı hayvanlar, hayvan mahsul-leri, hayvani maddeler ihracatı da haricî ticaretimizde mühim bir yer tutmaktadır.

Memleketin hemen her tarafında hayvan yetiştirmeye elverişli vâsi mer'alar vardır. Anadolu'nun ve şark vilâyetlerinin bazı yüksek yaylalarında bir kısım ahali daha ziyade hayvan beslemekle geçinirler. Dağ yamaçlarında keçi, dahildeki geniş

yaylalarda koyun, sulak vadilerde sığır, cenubî şarkî taraflarında da deve ve beygir beslenir; ancak Anadolu otlaklarının pek kısa olan otları boynuzlu hayvanlardan ziyade kuru otla ve çalılarla geçinebilen koyun ve keçi beslemeğe müsaittir.» demektir. Burada hayvanlar teker teker ele alınarak muhtelif yıllardaki ve vilâyetler halinde mevcutları ve yüzde nisbetleri verilmektedir. Daha sonraları vergiye tabi olanlar, hayvan mahsulleri ve maddeleri üzerinde durulmaktadır. Bunu müteakip 1941 yılında vilâyetler itibarile bağ sahaları, muhtelif yıllarda meyve istihsalâtı hakkında faydalı cetveller verilerek kâr getiren ağaçlara geçilmektedir. Bu bölümde zeytin ve yağı incelendikten sonra vilâyetler itibarile orman sahaları verilerek ormanlara geçilmektedir.

Müellif, 1934 istatistiklerine nazaran Türkiye'de ormanların kapladığı sahanın 9,1 milyon hektar olduğunu belirttiikten sonra «Türkiye ormanları başlıca iki kısma ayrılıyor. Birisi kereste istihsaline yarayan korular, diğeri de küçük ağaçlardan ve çalılklardan müteşekkil baltalıklardır.»

demektir (S. 175). Bundan sonra Türkiye ormanlarının yüzde 30 unu çam, yüzde 20 sini meşe, yüzde 11 ini kayın, yüzde 10 unu köknar, yüzde 5 ini karaağaç, yüzde 4 ünü kavak, geri kalan yüzde 20 sini de sair ağaçların teşkil ettiğı belirtilmektedir (S. 175).

Bundan sonra kereste, odun, odun kömürü istihsâl, ithâl ve ihracatını gösteren cetveller verilerek, sırasile tavukçuluk, ipek böcekçiliğı, arıcılık ve en son da ziraat alât ve makineleri üzerinde durulmaktadır.

Büyük bir emek sarfıyle ve dikkatle hazırlanmış olan istatistik cetvellerinin her ne kadar daha teferruatlı ve daha çok sebep - netice münasebetlerini araştıracı mahiyette olması arzuya şayan ise de, bu hali ile de her bahis, üzerinde titizlikle durup incelemeler yapmağa değer kıymettedir.

Dr. Selçuk TRAK

İzmir : Yüksek İktisat ve Ticaret Okulu
Coğrafya öğretmeni